

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ**

До захисту допустити:

В.о. завідувача кафедри

_____ Наталя ВОСВУТКО

« ___ » _____ 2021 р.

**«УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО
ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ»**

Кваліфікаційна робота
здобувачки вищої освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми
«Менеджмент. Управління закладом
загальної середньої освіти»
Махсми Вікторії Валеріївни

Науковий керівник:

Задорожна-Княгницька Л. В.,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки та
освіти

Рецензент:

Москаленко І. І., директор
Комунального закладу
«Спеціалізована школа з поглибленим
вивченням окремих предметів І-ІІІ
ступенів №4 Маріупольської міської
ради Донецької області»

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« ___ » _____ 2021 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИМ ВИХОВАННЯМ ШКОЛЯРІВ.....	8
1.1.Визначення базових понять дослідження.....	8
1.2.Сутність, структура та завдання процесу управління соціально-емоційним вихованням у закладі загальної середньої освіти.....	20
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИМ ВИХОВАННЯМ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	32
2.1 Досвід організації соціально-емоційного виховання у ЗЗСО № 26 м. Маріуполь.....	32
2.1.1. Організація соціально –емоційного виховання відповідно до литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні.	32
2.1.2 Організація соціально-емоційного виховання відповідно до програми „Lions Quest“.....	52
2.2 Методичні рекомендації щодо організації соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти.....	56
Висновки до розділу 2.....	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процеси реформування системи освіти в Україні зумовили нагальність питань, пов'язаних із соціально-емоційним вихованням учнів, що покликане формувати емоційну стійкість, допомагати учням ставати більш свідомими, упевненими і вмотивованими особистостями. Сучасне глобалізоване суспільство на порозі четвертої промислової революції особливої значущості надає соціальним та емоційним навичкам учнів та учениць. Сьогодні їх називають по-різному – «м'які» навички, когнітивні та некогнітивні якості або компетентності XXI ст. Упродовж XX ст. для закладів освіти важливим був логічний інтелект, то у XXI, коли процес глобалізації охопив усі сфери життя, актуальним став емоційний інтелект і пов'язані з ним емоційні компетентності особистості.

Школи можуть допомогти дітям досягати зазначеного успіху, підтримуючи соціальний та емоційний розвиток шляхом науково обґрунтованої, злагодженої, послідовної та системної виховної роботи.

Необхідність включення програм соціально-емоційного виховання учнів в освітній процес закладів загальної середньої освіти виникла наприкінці XX ст. в США та Європі. Основною передумовою їх впровадження для школярів стало переосмислення мети загальної середньої освіти, забезпечення можливості учнів отримати психосоціальні життєві навички в процесі здобуття освіти.

З моменту ухвалення Закону України «Про освіту» у 2017 році, розпочалось реформування загальної середньої освіти шляхом запровадження концепції Нової української школи, в якій задекларовано формування в освітньому процесі цінностей, соціальних компетентностей та «м'яких» навичок учнів [39]. Концепція Нової української школи визначає соціально-емоційний розвиток дітей пріоритетним завданням сучасної освіти та вбачає в емоційному інтелекті наскрізне вміння,

пов'язане зі всіма компетентностями, що є підґрунтям успішної самореалізації учня – як особистості, громадянина і майбутнього фахівця [28].

Підходи до впровадження соціально-емоційного виховання школярів висвітлюється у багатьох зарубіжних наукових працях: Д. Вечслера [65], Д. Мейера [57] , П. Селовея [57], В. Юркевича [49], Д. Гоулмана [11, 12, 13], Е.Думніцкі [62, 63], Р.Тейлора [62], Р.Вайсберга [67, 68], Г. Гарднера [Дж.Дурлака [62, 63], Р.Бар-Она [50, 51] та ін. Серед вітчизняних науковців зазначений аспект вивчали І. Васильківський [6, 7, 8], Т. Котик [24, 25], Ю.Савченко [41], В. Зарицька [19], М. Захарова [20], Е. Носенко [29, 30, 31], І. Матійків [27], С. Прахова, Е. Опанасюк [33], М. Шпак [46, 47], М. Журавльова [18].

Однак, недостатня розробленість проблеми соціально-емоційного виховання у вітчизняній психолого-педагогічній науці , відсутність обґрунтованої методики соціально-емоційного виховання, невизначеність ролі керівника закладу освіти в управлінні процесом соціально-емоційного виховання визначають необхідність наукового пошуку у зазначеному напрямі.

Мета дослідження - обґрунтувати організаційно-педагогічні умови управління соціально-емоційним вихованням в закладі загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

1. На основі розгляду праць вітчизняних і зарубіжних дослідників здійснити вивчення стану теоретичної розробленості проблеми управління соціально-емоційним вихованням.
2. Визначити базові поняття дослідження.
3. Визначити організаційно-педагогічні умови управління процесом соціально-емоційного виховання учнів.
4. Розробити науково-методичний супровід управління соціально-емоційним вихованням у закладі загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – процес управління закладом загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови управління соціально-емоційним вихованням в закладі загальної середньої освіти.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс теоретичних та емпіричних методів, які відповідають меті і завданням роботи.

Теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення застосовувались для обґрунтування теоретичних основ дослідження; системний, порівняльно-зіставний, креативно-прогностичний аналіз, контент-аналіз – для визначення сутності соціально-емоційного виховання, організаційно-педагогічних умов управління цим вихованням, чинників, що впливають на перебіг і результат впровадження.

Емпіричні методи дослідження: діагностичні (анкетування учнів, бесіди з учнями), спостереження – для виявлення фактів для з'ясування готовності педагогів протидії булінгу. Статистична обробка даних для ілюстрування перебігу процесу управління соціально-емоційним вихованням.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що розроблено науково-методичний супровід щодо впровадження соціально-емоційного виховання у закладі загальної середньої освіти. Матеріали дослідження можуть бути використані у будь-якому закладі загальної середньої освіти для розбудови системи соціально-емоційного виховання. Окрім того, матеріали дослідження можуть бути використані в межах викладання дисципліни "Теорія і практика управління в освіті" за освітньою програмою управління і менеджмент закладом загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й підходи до забезпечення управління процесом соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти,

обговорювалися на педагогічних радах комунального закладу «Маріупольська загальноосвітня школа I-III ступенів №26 Маріупольської міської ради Донецької області», викладено у трьох тезах та одній науковій статті, матеріали апробовані та були оприлюднені на науково–практичних конференціях:

1) III Міжнародний науково-практична конференція «Перспективи розвитку сучасної науки та освіти», 2021 р.

2) IV Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій», 2021 р.

3) III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю « Нова українська школа: траєкторія поступу», 2020 р.

За матеріалом дослідження опубліковано такі праці:

1. Махсма В.В. Актуальні проблеми розвитку емоційного інтелекту учнів загальноосвітньої школи. *III Міжнародний науково-практична конференція «Перспективи розвитку сучасної науки та освіти»*. Львів. 2021 р. С. 42-43.

2. Махсма В.В. Реалізація завдань соціально-емоційного виховання в контексті Нової української школи. *III Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю « Нова українська школа: траєкторія поступу»*. Маріуполь. 2021 р. С. 27 – 28.

3. Задорожна-Княгницька Л.В., Махсма В.В. Управління процесом соціально – емоційного виховання у закладі загальної середньої освіти. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Модернізація та наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку суспільства і технологій»*. Київ. 2021 р. С. 34- 36.

4. Задорожна-Княгницька Л.В., Махсма В.В. Управління процесом соціально – емоційного виховання у закладі загальної середньої освіти. « *Освітній менеджмент*». Маріуполь. 2021 С. 25-32

Структура та обсяг дослідження. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг тексту становить 87 сторінок (основного тексту – 61 сторінка). У списку використаних джерел подано 70 найменувань, з них 21 – іноземною мовою. Робота містить 4 таблиці, 7 рисунків, 3 додатки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИМ ВИХОВАННЯМ ШКОЛЯРІВ

У розділі розкрито базові поняття дослідження проблеми управління соціально-емоціональним вихованням школярів; проаналізовано та узагальнено погляди учених щодо вирішення проблеми соціально-емоційного виховання дітей у закладі загальної середньої освіти.

1.1. Визначення базових понять дослідження

Реалії сучасного суспільства висувають нові вимоги до якості освіти, зокрема, універсальності освіти випускників освітніх закладів, їхньої адаптації до соціальних умов, що швидко змінюються, особистісної орієнтованості освітнього процесу, інформатизації освіти, впровадження інноваційних підходів у професійну діяльність учителів, використання технологій інноваційного менеджменту освіти. Зміна освітньої парадигми сучасної української школи зі знанневої на компетентнісну має на меті формування в учнів життєвого досвіду, здобуття необхідних знань, формування умінь та цінностей, потрібних для успішної реалізації у швидкоплинному суспільстві. Педагоги закладів загальної середньої освіти покликані не лише навчати дітей, а й закласти підґрунтя для майбутнього становлення цілісної особистості, що розуміє себе та інших і може досягти успіху як у самостійній, так і в груповій та колективній професійній діяльності.

Ефективність формування та розвитку соціально-емоційного інтелекту школярів залежить від чітко продуманої системи впровадження управління цим процесом з боку адміністрації та вчителів закладу освіти.

Вирішення цієї проблеми потребує певної теоретичної бази, складовою якої є визначення базових понять дослідження. До таких понять належать: «емоційний інтелект», «розвиток емоційного інтелекту»,

«соціально-емоційне виховання», «управління соціально-емоційним вихованням». Розглянемо ці поняття детальніше.

В українських та іноземних тлумачних словниках подають визначення поняття «інтелект» як розум, здатність людини думати, мислити, рівень її розумового розвитку. В. Петрушенко подає більш широке тлумачення поняття «інтелект»: це інтегральна характеристика людської свідомості, що проявляє себе як здатність людини діяти цілеспрямовано, засвоювати зовнішні об'єкти та схеми власних дій, тобто набувати досвіду [35, с. 264]. Схоже тлумачення поняття «емоційний інтелект» вміщено у словнику Д. Векслера, за яким інтелект – це сукупна або глобальна здатність індивідуума діяти цілеспрямовано, думати раціонально й ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем [66]. Основна риса інтелекту – зіставляти несумісні (несполучні) речі і налагоджувати взаємозв'язок між тим, що раніше вважалось невзаємозв'язаним. Отже, інтелект поєднує в собі формальне і змістовне (структурне) мислення [4, с. 67].

У своїх дослідженнях значна кількість науковців спирається на визначення інтелекту, подане Є. Андросом. Науковець розуміє під інтелектом здатність накопичувати та генерувати знання. Із філософської точки зору інтелект є вищою пізнавальною здатністю мислення, що відрізняється творчим, активним характером від пасивно-чуттєвих форм пізнання. Призначення інтелекту – створювати порядок з хаосу через приведення у відповідність до індивідуальних потреб об'єктивних параметрів реальності [3, с. 150].

Для деяких дослідників є характерним протиставлення інтелекту та емоцій. Таке протиставлення лежить у самій природі розуміння сутності цих двох понять. Зокрема, ще античні філософи виокремлювали емоції як особливу царину психічного життя, хоча вплив емоцій на поведінку людини тлумачили по-різному. Демокрит і Епікур визнавали взаємозв'язок між емоціями й поведінкою, зазначали, що почуття задоволення та

незадоволення регулюють поведінку людини. [25, с. 45].

На думку Дж. Мейера, П. Селовея емоції - це важлива частини життя кожної людини, саме вони роблять життя насиченим, яскравим і повноцінним. Емоції впливають на сприйняття життєвих ситуацій, на однакові життєві події кожен реагує по-різному саме через емоції, одні люди знаходять вихід або рішення, не опускають руки, а для інших та ж сама ситуація може сприйматися як найжахливіша подія життя і переживати її буде довго і болісно. Вони здатні змінювати ставлення людини до себе і до інших людей [57, с. 37].

Проте на початку ХХІ ст. у межах позитивної, або популярної психології, що досліджує засади виникнення та існування щастя в людини (Д. Гоулман), почала розвиватися концепція емоційного інтелекту. У популярній літературі емоційний інтелект визначається по-різному, розкриваються методики його швидкого розвитку, висвітлюється його роль у безсумнівному успіху в житті. Зарубіжні та вітчизняні науковці наполегливо досліджують особливості цього наукового феномену в людей різного віку й різних професій та шукають способи розвитку й вимірювання емоційного інтелекту, пропонуючи варіанти вдосконалення його загальної концепції та структури.

Отже, поняття емоційного інтелекту нове для вітчизняної науки й малодосліджене, науковці перебувають у пошуку його точного визначення та більш правильної назви: вагаються щодо правомірності об'єднувати в одному терміні почуття та інтелект; щодо можливості віднесення до його компонентів інших характеристик особистості, крім емоційних; не впевнені в тому, що це взагалі інтелектуальна здібність [24, с. 14-19].

До прикладу, наведемо декілька визначень емоційного інтелекту, зроблених зарубіжними та вітчизняними дослідниками, які розуміють під емоційним інтелектом:

- уміння «інтелектуально» керувати своїм емоційним життям (Х. Вайсбах і У. Дакс [5] ;

- емоційно-інтелектуальну діяльність особистості (Є. Ільїн) [21];
- особливу форму організації індивідуального емоційного досвіду у вигляді наявних емоційних структур, що породжують емоційний простір відображення й емоційні репрезентації, які будуються в межах цього простору (М. Журавльова) [18];
- інтегральну властивість особистості, що відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної інформації, і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії (М. Шпак) [46];
- інтегративну особистісну властивість, що зумовлюється динамічною єдністю афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей та спрямована на розуміння власних емоцій та емоційних переживань інших людей, забезпечує управління емоційним станом, підпорядкування емоцій розуму, сприяє самопізнанню й самореалізації через збагачення емоційного і соціального досвіду особистості (М. Шпак) [47];
- здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та керування ними (Д. Люсин) [26] ;
- здатність розуміти ставлення особистості, репрезентовані в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу (Г. Гарскова) [10] .

Дослідники Е.Носенко і Н.Коврига вважають, що емоційний інтелект людини є головним аспектом відображення реальності, який формується та закріплюється протягом її життя. Він може розвиватися, вдосконалюватися, зростати. Інтегрованим відображенням внутрішніх детермінант емоційного інтелекту у свідомості людини можна вважати почуття психологічного благополуччя, в якому фіксується позитивне ставлення індивідуума до себе як суб'єкта життєдіяльності [30, с. 118] .

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки дослідження

емоційного інтелекту представляють цілком самостійний напрям.

Розглядаючи генезу зазначеного вище поняття, слід наголосити, що вперше термін «емоційний інтелект» ввели Джон Мейер і Пітер Селовеї (Salovey, Mayer, 1990), які визначили емоційний інтелект як здатність сприймати і виражати емоції, асимілювати емоції й думки, розуміти і пояснювати, а також регулювати емоції (свої власні і інших людей) (Mayer, Salovey, 1997). На думку Д. Майєра та П. Селовеї емоційний інтелект – це комплекс індивідуальних здатностей чи рис, котрі відповідають за те, наскільки вплив емоційних явищ виявиться конструктивним чи деструктивним для поведінки людини. Зазначені вище науковці розробили структуру емоційного інтелекту, що містить у собі:

1) сприйняття та вираження емоцій (здатність ідентифікувати емоційні явища);

2) розуміння емоцій (здатність переходу від одного стану до іншого), саморегуляцію та регуляцію емоційних явищ інших людей;

3) використання емоційних явищ в творчому мисленні, гнучкому плануванні, перенесенні уваги та мотивація [61] .

Д. Мейр та П. Селовеї у 1990 р. розробили одну з перших і найбільш відому модель конструкту емоційного інтелекту та методику його дослідження. Згодом на основі отриманих даних вчені допрацьовували і вдосконалили теоретичну модель емоційного інтелекту. З часом змінилася й методика дослідження. Проте зазначена методика залишалася традиційною аж до 2002 р., коли Дж. Мейером та П. Селовеєм було розроблено й апробовано нову методику, що увійшла до практики дослідження під назвою (The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test) «стандартизований опитувальник для вимірювання емоційного інтелекту» [57] .

Проте зазначена вище методика неодноразово піддавалася критиці з боку значної кількості знаних науковців. Зокрема, Дж. Ейверіл відзначає, що модель емоційного інтелекту є відносно простою для розуміння

сутності інтелекту та його ролі у соціалізації особистості, проте в ній не зовсім зрозуміло значення емоцій. На його думку, Дж. Мейер і П. Селовей обрали непереконливі аргументи для доведення того, що емоційний інтелект є особливим видом інтелекту, оскільки науковці розмежовують емоційну та пізнавальну сфери особистості.

Дж. Ейверілл, уточнюючи роль емоцій у конструкті «емоційний інтелект», конкретизує цю роль у межах трьох важливих позицій, тією чи іншою мірою наявних у теорії Дж. Мейера і П. Селовея:

- кожному виду емоцій характерні свої істотні особливості, які біологічно обумовлені;
- найпростіші емоції можуть утворювати певні комбінації – так формуються комплексні емоції;
- емоції можна регулювати, але не видозмінювати докорінно принципи їх прояви.

Своєю чергою Дж. Мейер і П. Селовей, характеризуючи роль емоцій в емоційному інтелекті, суттєві уточнення до висловлених Дж. Ейверіллом позицій:

1) емоції сигналізують про взаємозв'язки між людьми і навколишнім середовищем (включаючи інших людей) і зміни в цих взаємозв'язках, реальних або уявних;

2) емоції та когніції представляють різні функції розумової діяльності, які часто взаємодіють один з одним і можуть бути виражені в інтегрованій формі.

Отже, розмежування емоційної та пізнавальної сфери особистості певною мірою носить теоретичний характер. Як стверджує І. Андреева, немає сенсу говорити про суто емоційну, інтелектуальну чи суто фізіологічну реакцію, адже певні ментальні чи неврологічні процеси можуть входити до складу як емоційної, так і когнітивної поведінки [2, с. 112] .

Значущими для нашого дослідження є висновки Д. Гоулмана, який

стверджує, що емоційний інтелект є динамічним інтегральним психологічним утворенням, яке зумовлює успішність міжособистісної взаємодії, адекватну самооцінку, позитивне мислення, а також лідерські здібності, що ґрунтуються на усвідомленні значущості емоцій та вмінні ними керувати. Науковець радить, незважаючи на наявність певних відмінностей у підходах дослідників до виокремлення й обґрунтування складових емоційного інтелекту, важливо враховувати два основні аспекти емоційного інтелекту: він забезпечує здатність до керування власними емоціями та створення сприятливої емоційної атмосфери у стосунках з іншими людьми.

Д. Гоулман подав власне бачення сутності складових цілісного поняття «емоційний інтелект», розширивши та поглибивши перелік його складових та ввівши до його такі поняття як "емпатія", "співчуття", "самопізнання", "самотивація", "саморегуляція", що служать потужними чинниками налагодження ефективних взаємин між людьми у різних галузях людської діяльності.

За Д. Гоулманом, емоційний інтелект, який він називає емоційною компетентністю – це:

- здатність розуміти і виражати особисті почуття (самосвідомість);
- знаходити спільну мову з іншими людьми (самоконтроль), висловлюватися зрозуміло і з емпатією до слухача (керування стосунками);
- позитивно й чутливо реагувати на нові ситуації (соціальна чутливість) (Рис. 1.1, с.15) [12, с. 52].

Таким чином, під емоційним інтелектом розуміють здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями, власними та інших людей, що формуються протягом життя у процесі спілкування та професійній діяльності. Саме емоційний інтелект пояснює, наприклад, чому іноді випускники навчальних закладів, з середнім рівнем знань, будують кар'єру, а відмінники часто не досягають значних успіхів у

професійній діяльності [43, с. 356] .

Рис. 1.1 Модель емоційного інтелекту або емоційної компетентності (за Д. Гоулманом).

Добре розвинений емоційний інтелект є важливою умовою для формування адаптивної поведінки підлітка. Низький рівень емоційного інтелекту тісно пов'язаний з соціальною дезадаптацією й емоційними розладами: депресією, тривогою, різними формами відхилень поведінки.

З огляду на зазначене, важливого значення набуває проблема виховання емоційного інтелекту.

Виховання являє собою цілеспрямований процес формування та розвитку особистості, який включає в себе процеси актуалізації особистості, формування її соціальних компетентностей на основі самопізнання, самовизначення та самовдосконалення [8]. Багатьом науковцям притаманна тенденція розгляду проблеми виховання та проблеми формування соціального інтелекту в одній науковій площині. Сформований соціальний інтелект, до структури якого входить емоційний інтелект, дослідники вважають умовою розвитку та соціалізації особистості. Організацію соціально-емоційного виховання особливо важливо здійснювати у середньому шкільному віці, коли підліток, через особливості вікової психології, чутливий до конфліктів, девіацій

поведінки та необдуманих вчинків тощо, коли в умовах самотійного спілкування з батьками, родичами, ровесниками, педагогами дитина має відкривати для себе різноманітні стилі можливої побудови стосунків. Розсудливе ставлення до правил, моральних норм розвивається в дитини через емоційно-оцінне ставлення до неї дорослого. У зазначеному контексті проблема соціально-емоційного виховання набуває особливої значущості та ваги. Отже, упровадження соціально-емоційного виховання є важливим складником освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, а емоційний інтелект є необхідною складовою успішного функціонування особистості [6].

Для нашого дослідження є значущими висновки Д. Гоулмана, який запропонував розглядати емоційний інтелект як важливий компонент лідерських якостей [49, с. 4-10].

Оприлюднення результатів дослідження Д. Гоулмана активізувало широке розроблення та упровадження програм соціального й емоційного виховання. Згодом у деяких країнах ці програми стали обов'язковим складником навчального плану. Для педагогів цінність виникнення даного поняття полягає в тому, що воно дозволяє реалізувати комплексний підхід у вирішенні проблеми розвитку найважливіших розумових, емоційних та соціальних навичок й вмінь. Дані масового опитування батьків та викладачів, проведеного Д. Гоулманом виявили тенденцію посилення неблагополуччя в емоційній сфері дітей теперішнього покоління в порівнянні з попереднім: вони більш вразливі, неслухняні, більш нервові та схильні впадати в паніку, більш імпульсивні та агресивні та відчувають себе більш самотніми та пригніченими [13]. Одним з вирішень цієї проблеми є впровадження у школах програм виховання цілісної особистості та соціально-емоційного виховання школярів.

У своїй праці «Емоційний інтелект» Д. Гоулмен висунув припущення, що окремі структурні компоненти емоційного інтелекту (усвідомлення та управління емоціями) відображають не когнітивні

здібності, а емоційні. Тому дослідник розглядає емоційний інтелект як здатність до цілеспрямованості, впевненості, постійності та самомотивування. Автором було запропоновано модель емоційного інтелекту, заснована на сукупності компетентностей особистості. Цю модель можна вважати змішаною, оскільки вчений включає до складу емоційного інтелекту різні за своєю природою, структурою і функціями компоненти, а саме:

- знання про власні емоції, що охоплює процеси ідентифікації і найменування емоційних станів, розуміння взаємозв'язків між емоціями, мисленням і діями;

- управління емоціями – контроль над емоціями і заміна небажаних емоційних станів адекватними;

- мотивацію для себе як здатність входити в емоційні стани, що сприяють досягненню успіху;

- здатність розпізнавати емоції інших людей, бути чутливим до них і керувати емоціями інших;

- підтримку та здатність вступати в міжособистісні стосунки з іншими людьми і підтримувати їх [11, с. 85].

Такі здатності особистості є вкрай важливими для дитини з її нестійкою психікою. Ю. Савченко стверджує, що перебуваючи під постійним тиском учителів і батьків, дитина переживає стрес, стає дратівливою. Постійні стреси призводять до емоційної інтоксикації. Науковець рекомендує контролювати рівень фізичних та емоційних навантажень дитини, прагнути зменшити стресові фактори, що породжують негативні емоції, вчити всіх учасників освітнього процесу керувати власними емоціями [41, с. 12-16].

Плюралізм думок науковців щодо трактування сутності емоційного інтелекту, що визначає його структуру та зміст, зумовив появу декількох підходів до розуміння сутності емоційного інтелекту, а саме: емоційний інтелект як сукупність ментальних здібностей (модель здібностей Дж.

Майєра, П. Саловея, Д. Карузо); емоційний інтелект як сукупність розумових і особистісних якостей (змішана модель Р.Бар-Она, Д. Гоулмана) тощо [51].

Структуру емоційного інтелекту за моделлю здібностей складають чотири основні компоненти:

- ідентифікація емоцій;
- використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності; розуміння емоцій;
- управління емоціями (Д. Карузо, Дж. Майєр, П. Саловея) [57].

За змішаною моделлю емоційний інтелект є сукупністю таких складових як: самосвідомість, самодисципліна, самомотивація, емпатія та соціальні навички (Д. Гоулмен); представлена п'ятьма сферами компетентностей, а саме:

- 1) пізнання власної особистості;
- 2) навички міжособистісного спілкування;
- 3) адаптаційні здібності;
- 4) управління стресовими ситуаціями;
- 5) домінування позитивного настрою (Р. Бар-Он).

Концепцію соціального та емоційного виховання у закладах освіти розроблено фахівцями американської асоціації CASEL (the Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning), яка починаючи з 1994 року впроваджує програми соціально-емоційного виховання у закладах початкової та середньої освіти США та інших країн світу. У зазначеній вище концепції відзначено, що мета шкільних освітніх програм XXI століття повинні відображати баланс між інтелектуальними та емоційними компетентностями, що є основою підготовки молодих людей до життя в суспільстві, запорукою досягнення ними успіхів та забезпечення таким чином суспільного поступу. Отже, у змісті загальної середньої освіти має бути поєднано академічний (знання) та практичний (життєві компетентності) аспекти [7, с. 22-24].

Поняття соціально-емоційного виховання було уведено у педагогічну теорію та практику в 1994 р фахівцями інституту Фетцера. Під цим поняттям розуміється процес формування поглядів і навичок, необхідних для усвідомлення емоцій та управління ними, виховання й ефективного застосування набутих знань і навичок; розвиток здатності піклуватися про інших і цікавитися іншими, створювати позитивні міжособистісні відносини і формувати адекватну поведінку в складних ситуаціях.

Таким чином, що керуючись принципами соціально-емоційного інтелекту можна вирішити ряд проблем у вихованні школярів, а саме: _

- розвинути соціально-емоційні навички (такі навички, як здатність розпізнавати емоції, розуміти точку зору іншої людини й поважно ставитися до неї, стримувати свої емоції у важкій ситуації, вирішувати проблеми і міжособистісні конфлікти, планувати, приймати виважені рішення разом з ровесниками і дорослими);

- вирішити проблеми з поведінкою учнів, наприклад: протистояти насильству у школі, попереджати агресію, знущання, створення перешкод іншим учням, пропуски уроків без поважних причин, погіршення успішності учнів тощо;

- змінити ставлення до себе, до інших і до школи (виховувати в учнів самоповагу, впевненість у собі, наполегливість, самостійність, самосвідомість; формувати позитивне ставлення до інших людей (неприйняття агресивної поведінки і зловживання психоактивними речовинами) і до школи (позитивне ставлення до навчання, вчителям, виконання обов'язків, формування стійкої позитивної мотивації тощо);

- профілактика стресових ситуацій, уникнення емоційного стресу;

- покращення академічних успіхів учнів (початна та підсумкова успішність учнів, шкільні оцінки, результати тестів і відвідуваність шкільних занять) [60, с. 115-161].

Зазначене вище дозволяє зробити висновки, що цілі соціально-емоційного виховання забезпечують основи для кращої адаптації й академічних успіхів учнів, що відображається у позитивному впливі на соціальну поведінку та взаємовідносини між однокласниками. У свою чергу така поведінка дитини сприяє зменшенню конфліктних ситуацій у межах класу й покращує результати навчання.

Отже, значення соціально-емоційного виховання для розвитку загальних компетентностей особистості важко переоцінити. Цей факт підтверджено значною кількістю досліджень у галузі освіти, дані яких засвідчують позитивний вплив результатів соціально-емоційного виховання на академічну успішність учнів та забезпечення формування і них здатності до навчання протягом усього життя. Соціально-емоційне виховання стимулює створення більш позитивної атмосфери в школі і створює середовище, яке сприяє навчанню. Важливим у цьому процесі є формування здатності школярів адаптуватися до проблемних ситуацій з метою пошуку варіантів їх вирішення, здатності керування своїми емоціями, підтримання позитивних відносин з іншими людьми. До результатів соціально-емоційного виховання слід віднести й стійку позитивну мотивацію до навчання, здатність у процесі навчання краще розпоряджатися своїми особистісними ресурсами.

1.2. Сутність, структура та завдання процесу управління соціально-емоційним вихованням у закладі загальної середньої освіти

Сучасний розвиток суспільства ставить перед освітою багато викликів. І, безумовно, освіта має реагувати на ці виклики, перебудовувати свої підходи, щоб бути актуальною, іти в ногу зі світовим розвитком, оскільки глобалізація та інтернаціоналізація економічного, соціального, політичного, культурного складників сучасного світу вимагають обміну не тільки товарами і капіталами, а й знаннями, та

передбачають якісно важливі зміни саме у сфері освіти, в якій відкриваються нові можливості обміну педагогічними знаннями, проєктами, програмами, науковими школами тощо. Саме тому відбувається реформування в освіті, пошуки нового педагогічного інструментарію, способів подолання неузгодженостей між тим, що пропонує школа, і потребами сучасного суспільства й суспільства майбутнього, в якому житимуть наші діти. Відповіддю на запит суспільства, що потребує особистість, здатну до саморозвитку та самоствердження, відкриту до інновацій, готову до прийняття рішень та вибудовування конструктивних взаємин з іншими, може стати соціально-емоційне виховання, що є одним із глобальних трендів сучасної освіти. Сутністю соціально-емоційного виховання є формування у школярів м'яких навичок за такими напрямками: виховання поваги до навколишніх, співпереживання та етична чуйність, системне мислення та стійкість до складних ситуацій.

Оскільки саме в школі діти проводять більшу частину часу, саме школа є основним простором соціально-емоційного розвитку дітей. Для розв'язання ймовірних психологічних проблем учнів необхідна, на думку багатьох дослідників (І. Андрєєва, Х. Вайсбах, У. Дакс, В. Зарицька, Є. Носенко, Н. Коврига, А. Чеботар, Є. Яковлева та ін.), цілеспрямована діяльність з розвитку емоційної сфери особистості [45, с. 61-74]. Науковці стверджують, що для психічного здоров'я дітей необхідна збалансованість позитивних і негативних емоцій, яка забезпечує підтримання душевної рівноваги та життєствердної поведінки. Порушення емоційного балансу сприяє виникненню емоційних розладів, що призводять до відхилення в розвитку особистості дитини, до порушення у неї соціальних контактів. Умовою соціально-емоційного розвитку дитини виступає його здатність «прочитувати» емоційний стан оточуючих людей, співпереживати і, відповідно реагувати на це.

Тому для реалізації сприятливої емоційної сфери в закладі загальної

середньої освіти керівнику варто керуватися принципами соціально-емоційного виховання (Таблиця 1.2)

Таблиця 1.2

Основні принципи соціально-емоційного виховання
(за Дж. Дурлаком і Р. Вайсбергом)

			
<p>Послідовність (англ. <i>Sequenced</i>)</p> <p>Діяльність планується та реалізується послідовним шляхом поглиблення у вже наявних розуміннях та знаннях учнів з урахуванням їх рівня розвитку.</p>	<p>Активність (англ. <i>Active</i>)</p> <p>Діяльність потребує активної участі учнів.</p>	<p>Сфокусованість (англ. <i>Focused</i>)</p> <p>Для виховання спеціальних компетентностей планується ціленаправлена діяльність, вихованню приділяється достатня кількість часу.</p>	<p>Ясність (англ. <i>Explicit</i>)</p> <p>Мета і ймовірні результати діяльності чітко визначаються та обговорюються.</p>

Соціально-емоційне виховання побудовано на трьох площинах, які відповідають компетентностям учнів:

- усвідомленість;
- співпереживання;
- залученість.

Кожну з зазначених вище площин можна розглядати на трьох рівнях: особистісному, соціальному, системному.

Науковцями виокремлено й обгрунтовано особливості виховання

емоційного інтелекту учнів, до яких слід віднести підбір оптимальних методів, форм освітньої діяльності, застосування педагогами емоційного виховання, подолання емоційного відчуження між вчителем і учнем, врахування принципів розвивального навчання і виховання тощо.

І. Васильківським обґрунтовано зміст і структуру виховання емоційного інтелекту учнів шкільного віку. До структурних компонентів виховання емоційного інтелекту, на думку дослідника слід віднести:

- ☉ емоційну свідомість;
- ☉ керування емоціями;
- ☉ соціальну свідомість;
- ☉ навички міжособистісної взаємодії;
- ☉ відповідальне прийняття рішення.

Саме зазначені вище складові визначають зміст виховання емоційного інтелекту учнів шкільного віку.

Як зазначає І. Васильківський, важливими чинниками виховання емоційного інтелекту є стратегії та стиль емоційного виховання, як передумова встановлення конструктивної взаємодії між учнями та педагогом. Науковець наголошує на тому, що вплив на розвиток емоційного інтелекту дитини значною мірою спричинений формуванням компетентності учнів шляхом виховання у сферах самосвідомості, самоуправління, соціального усвідомлення, навичок відносин та відповідального прийняття рішень. Така система соціально-емоційного виховання може покращити рівень емоційного інтелекту за рахунок «посилення соціальної взаємодії, яке породжує навчання та виховання» [7, с. 22-28].

У зазначеному контексті слід говорити про формування соціально-емоційної компетентності учнів.

Закон України «Про освіту» визначає компетентність як «динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно

соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [40]. Натомість фахівці Ради Європи визначають компетентність як комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок, які надають особистості спроможність сприймати індивідуальні та соціальні потреби відповідати на їх запити. Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) під компетентністю розуміють здатність успішно задовольняти соціальні та індивідуальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Така здатність побудована на комбінації пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань, умінь. Тому структура виховання емоційного інтелекту визначає складові частини виховного процесу, а зміст – сукупність компетентностей, якими повинен оволодіти учень у процесі виховання емоційного інтелекту [8, с. 48].

Відповідно до концепції CASEL соціально-емоційне виховання може бути реалізовано на трьох різних рівнях:

- 1-й рівень передбачає створення освітнього середовища і розроблення методів навчання й виховання, заснованих на якісних позитивних міжособистісних відносинах.

- 2-й рівень відображає процес упровадження обґрунтованих програм соціально-емоційного виховання;

- 3-й рівень передбачає інтеграцію соціально-емоційного виховання в зміст національного виховання й розроблення та подальше упровадження загальних програм виховання [52].

Як вважають науковці, розвиваючи позитивне ставлення спільноти школи до соціально-емоційного виховання й інтегруючи всі рівні, можна досягти чудових результатів, оскільки кожен рівень робить свій внесок в успіх реалізації соціально-емоційного виховання.

3-й рівень пов'язаний з конкретними національними освітніми програмами, 2-й рівень охоплює реалізацію специфічних програм соціально-емоційного виховання і залучення всієї шкільної громади, 1-й

рівень пов'язаний виключно з особистісними рисами вчителя, його компетентностями і використовуваними ним методами виховання.

Експерти вважають, що найбільш важливим є 1-й рівень, оскільки професіоналізм учителя залежить від його рівня самоосвіти і підготовки до навчання, внутрішньої мотивації яка заснована на здатності створювати сприятливі організаційно-педагогічні умови, вибираючи відповідні методи і форми навчання. Крім того, 1-й рівень є основою, що дозволяє створювати безпечне, належним чином кероване, засноване на турботі один про одного середовище.

Процес управління соціально-емоційним вихованням у закладі загальної середньої освіти передбачає виконання керівником специфічних функцій відповідно до змістової наповнюваності кожного з наведених вище рівнів, а саме:

-1 рівень передбачає створення середовища і методів навчання, заснованих на міжособистісних відносинах (у довгостроковій перспективі цей рівень передбачає, що розвиток соціально-емоційних компетентностей забезпечуватиметься послідовним і систематичним застосуванням методів навчання і заснованої на взаємній довірі учасників освітнього процесу);

- 2 рівень передбачає розроблення та упровадження доказово-обґрунтованих програм соціально-емоційного виховання (науковці вважають, що позитивний вплив упровадження доказово-обґрунтованих програм соціально-емоційного виховання спостерігається в сферах особистісного, соціального і академічного вдосконалення різних груп мешканців) [62, с. 405-432].

На думку Дж. Дурлака і Р. Вайсберга, програми соціально-емоційного виховання повинні відповідати комплексу наступних специфічних критеріїв:

- програми мають бути підготовленими на основі науково-обґрунтованих даних із застосуванням суворих діагностичних процедур;
- програма виявляється більш ефективною в тому випадку, якщо її

реалізують педагоги і вся шкільна громада у відповідній школі, а не запрошені експерти;

- зміст виховного процесу охоплює соціально-емоційні компетентності, які формуються на основі інтеграції в загальноосвітні програми різних предметів (мови, математика, історія тощо) і здійснюється планомірна щоденна виховна діяльність;

- результативність програми підвищується, якщо педагогам і шкільній громаді надаються компетентні рекомендації щодо умов підвищення дієвості програм і моніторингу якості;

- з метою отримання об'єктивної оцінки якості реалізації програм слід забезпечувати науково-методичний супровід реалізації програм та моніторингу їх упровадження;

- соціально-емоційному розвитку педагогів, зміцненню їхньої здатності до реалізації програм соціально-емоційного виховання, сприяють спеціально організовані заходи, що забезпечують підвищення компетентності педагогів у зазначеному контексті;

- стратегічні пріоритети закладу освіти, поточна діяльність його педагогів має узгоджуватися з принципами соціально-емоційного виховання;

- слід забезпечувати послідовне і цілеспрямоване зростання професійних компетентностей педагогів, постійно працювати над удосконаленням професійних і особистісних компетентностей педагогів, здійснювати моніторинг перебігу цього процесу;

- програма соціально-емоційного виховання має просичувати собою всі ситуації перебування дитини в школі (її спілкування в класі, на ігровому майданчику, у шкільній їдальні тощо);

- педагоги мають постійно працювати над підвищенням культури довіри і зміцненням партнерства з сім'ями учнів і з членами громади;

- на більш пізніх етапах (до середньої освіти) має забезпечуватися продовження і підтримка заходів, здійснених з учнями в ранньому віці, у

перебігу цього процесу має проводитися оцінка загальної динаміки зрушень та індивідуального прогресу кожного учня;

- індивідуальні успіхи учнів мають оцінюватися на основі принципів формальної оцінки, не слід порівнювати учнів один з одним;

- тимчасова ефективність програми має оцінюватися шляхом проведення опитувань «до» і «після», аналізу результатів різних груп і оцінки змін в поведінці учнів;

- програма соціально-емоційного виховання має охоплювати зазначені вище чотири принципи (в англomовному середовищі визначається аббревіатурою safe (англ. безпечний)) [62].

3-й рівень упровадження соціально-емоційного виховання у закладі загальної середньої освіти має забезпечувати інтеграцію соціально-емоційного виховання в зміст виховного процесу. Велика частина часу в школі відводиться на вивчення навчальних дисциплін. Незважаючи на те, що зміст окремих з цих дисциплін, таких як література, етика, "Я досліджую світ" та ін., а також зміст морального виховання є найбільш сприятливим для закріплення соціально-емоційних навичок, Д.Ошер стверджує, що соціально-емоційне виховання повинно бути пов'язане з усіма галузями освіти і зі всією шкільною діяльністю. Тому в школах повинні бути організовані окремі заходи, спрямовані на розвиток соціально-емоційного виховання, під час яких можна досягти оптимальних результатів лише. Проте науковець стверджує, що таких результатів можна досягти за умови, коли соціально-емоційне виховання стає частиною змісту освітнього процесу і частиною життя школи.

Реалізувати концепцію соціально-емоційного виховання можна різними шляхами: брати участь в програмах соціально-емоційного виховання (2-й рівень), послідовно прищеплюючи учням соціально-емоційні навички, використовуючи різні шляхи, а саме:

- 1) шляхом доповнення предметного змісту актуальними, пов'язаними з реальним життям темами соціально-емоційного виховання,

наприклад: турбота про людей похилого віку, охорона навколишнього середовища, перша допомога, здоровий спосіб життя, інтеграція іммігрантів, створення безпечного середовища, соціальні зміни, проблеми безпритульності і злиднів, превентивна освіта з питань, пов'язаних з хворобами, що передаються статевим шляхом тощо;

2) шляхом організації виховного процесу відповідно до принципів соціально-емоційного виховання і планування виховної роботи [60].

У працях Д. Гоулмана згадано про курс «Наука про себе», який стартував у «Новій школі», що розташована в переобладнаному маєтку родини Крокерів, засновників одного з найбільших банків Сан – Франциско. Навчання в цьому закладі організовано таким чином, що його можна вважати зразковим курсом з освоєння емоційного інтелекту. Власне, предмет «Науки про себе» дає змогу зосередитись на своєму емоційному стані і стані оточуючих людей. Під час таких уроків учителі говорять про реальні речі: заздрощі, суперечки, які можуть перерости в бійки на шкільному подвір'ї. Тобто засвоєння знань відбувається невідривно від почуттів дитини. Таким чином, для успішного навчання емоційна грамотність є такою ж важливою, як вміння рахувати або читати. Отже, в США заняття за прикладом «Науки про себе» стали активно розповсюджуватись в закладах освіти. Назви таких занять, дають змогу зрозуміти те, що вони охоплюють широке коло проблем – від соціального розвитку і життєвих навичок до соціально-емоційного навчання дітей [12].

В деяких системах освіти (не тільки в Україні, а й у всьому світі) оцінювання дітей відбувається у вигляді написання твору або вивчення вірша. Але можна впровадити іншу систему оцінювання, звернувши увагу на першочергові розуміння цінностей і виховувати щасливу і ментально здорову людину. Наприклад в Ізраїлі вводять із першого класу уроки «Skills for Life». Тут дітей навчають базових речей: що таке дружба, почуття, поведінка тощо. Учням дають завдання: за допомогою фільмів, вистав, спектаклів виразити те, як вони розуміють певне явище. У

результаті такі уроки формують людей, які вміють аналізувати свій емоційний стан [53].

Результати досліджень зарубіжних та вітчизняних науковців переконливо доводять, що для успішної реалізації завдань соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти треба навчити педагогів розпізнавати свої емоції і навчитись ними керувати. Професійна діяльність учителя має емоційний характер, що обумовлено високим ступенем складності, емоційного й розумового напруження, відповідальності, активними різноплановими міжособистісними контактами та взаємодією. Емоційний стан вчителя не лише впливає на його власний професіоналізм, успішність, здоров'я, а й швидко поширюється на учнів, їхніх батьків, колег, оскільки спілкування і емоції відіграють важливу роль у професійно-педагогічній діяльності вчителя.

Беручи до уваги величезне навантаження, що руйнівним чином впливає на емоційне поле педагога, його психіку, зумовлюючи виникнення тривалих негативних емоційних станів, а також зважаючи на посилення вимог до професіоналізму та особистісних якостей, можна стверджувати, що вчитель повинен бути емоційно зрілою особистістю, яка спроможна впоратись з труднощами щоденної професійної діяльності.

За даними дослідження О.Новак, лише незначний відсоток учителів (16%) володіють високим рівнем емоційного інтелекту, а більше третини їх (38%) – мають низький рівень. Науковець стверджує, що більшість учителів не розуміють емоції інших людей за зовнішнім проявом й відчувають значні труднощі в керуванні власними емоціями. Найпроблемнішим компонентом власного емоційного інтелекту вчителі визнали невміння здійснювати емоційну саморегуляцію. Таким чином, керівнику реалізувати повною мірою соціально – емоційне виховання не можливо без попередньої роботи з педагогічним колективом [29, с. 116-123].

Отже, емоційний інтелект нині визначається з однієї сторони як

сукупність вроджених емоційних здібностей, так і множинність некогнітивних рис і навичок, що впливають на можливості індивіда успішно долати перешкоди. Без сумніву, розвинений емоційний інтелект є необхідністю всебічно гармонійної розвиненої особистості учня, яка досягається формуванням емоційних компетентностей, які впливатимуть на інтегральний рівень емоційного інтелекту.

Висновки до розділу 1

У розділі подано характеристику базових понять наукового дослідження: «інтелект», «емоції», «емоційний інтелект» та «соціально-емоційне виховання».

На основі узагальнення поглядів учених та теоретичного аналізу проблеми виховання емоційного інтелекту особистості, особливостей розвитку емоційного інтелекту в контексті соціально–емоційного виховання особистості, психолого-педагогічних особливостей виховання емоційного інтелекту учнів, виокремлення змісту та структури процесу виховання емоційного інтелекту учнів у системі середньої освіти, ми дійшли таких висновків.

Під емоційним інтелектом науковці розуміють інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними, а також здібність до розуміння чужих емоцій. Базовим прийнято визначення соціально-емоційного виховання як процесу розвитку загальних компетентностей особистості, які стимулюють формування здатності школярів адаптуватись до проблемних ситуацій з метою пошуків варіантів їх вирішення.

У розділі розглянуто та проаналізовано сутність і структуру соціально-емоційного виховання та встановлено, що змістовою наповненістю даного поняття є виховання в учнів поваги до старших, співпереживання та етична чуйність, системне мислення у складних ситуаціях. Структура соціально-емоційного виховання містить в собі три рівні:

- особистісний
- соціальний
- системний

У межах здійсненого дослідження встановлено, що соціально-емоційне виховання стимулює створення більш позитивної атмосфери в школі і створює середовище, яке сприяє навчанню. Важливим у цьому процесі є формування здатності школярів адаптуватися до проблемних ситуацій з метою пошуку варіантів їх вирішення, здатності керування своїми емоціями, підтримання позитивних відносин з іншими людьми. До результатів соціально-емоційного виховання слід віднести й стійку позитивну мотивацію до навчання, здатність у процесі навчання краще розпоряджатися своїми особистісними ресурсами. Такі учні, як правило, досягають кращих академічних результатів.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИМ ВИХОВАННЯМ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1 Досвід організації соціально-емоційного виховання у ЗЗСО № 26 м. Маріуполь

2.1.1. Організація соціально-емоційного виховання відповідно до литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні».

Визначеність освіти як найбільш пріоритетної сфери життя і діяльності зумовлена вимогами цивілізації, яка демонструє нові погляди в освіті.

Для українських шкіл досвід впровадження соціально-емоційного виховання є новим, а тому важливим етапом нашого дослідження було практичне ознайомлення з введенням програм соціально-емоційного виховання в школах інших країн. З 2017 р. Фондом співробітництва з розвитку та підтримки демократії при Міністерстві закордонних справ Литовської республіки був створений проєкт: «Допомога у сфері освіти регіонам Східної України, які постраждали від конфлікту: «На шляху до змін». Учасники проєкту спрямовали зусилля на здійснення змін в освітньому середовищі з урахуванням досвіду й практики європейських країн, поширення ідей активного громадянства та підтримку бажання педагогів і молоді ініціювати позитивні зміни у школах. Так учні й педагоги ЗЗСО № 26 м. Маріуполя взяли участь у проєкті: «Соціально-емоційне виховання: ключ до розвитку дитини», який організовано в межах литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні». На початковому етапі учні і педагоги мали змогу презентувати свій заклад і

пройти відбірковий тур. У ході другого етапу проєкту учні ЗЗСО № 26 міста Маріуполь відвідали Литву й отримати практичне уявлення про результати впровадження соціально-емоційного виховання в школі. На третьому етапі проєкту були запрошені два педагоги ЗЗСО № 26 м. Маріуполя до Литви (м. Вільнюс) та мали змогу відвідати заклади освіти із метою перейняття досвіду освіти в демократичному суспільстві. По приїзду учні та педагоги організували прес-конференцію для старшокласників та учителів ЗЗСО № 26, щоб поділитися набутими знаннями, враженнями, представити фоторепортаж, розповісти особливості литовської освіти та поділитися задумками та ідеями, на які надихнула їх участь у цьому освітньому проєкті.

В рамках литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні» ми ознайомилися з програмою «Олвеус» (Olweus Bullying Prevention Program), яку вже впровадили в деяких школах Литви. Дана програма була розроблена на основі досліджень норвезького психолога Дана Ольвеуса. Вона є найбільш розповсюдженою програмою превенції булінгу в світі. Антибулінгова програма Дана Ольвеуса наразі вважається однією з найбільш досліджених та ефективних. Ця програма базується на 4 основних принципах:

- створення шкільного (а в ідеалі – і домашнього) середовища, для якого характерне тепло, позитивна зацікавленість та залученість дорослих;
- обмеження неприйнятної поведінки;
- послідовне застосування некаральних, нефізичних санкцій за неприйнятну поведінку та порушення правил;
- наявність дорослих, що виступають як авторитет, взірць поведінки.

Програма має два напрямки роботи – превенцію, тобто попередження булінгу, та реагування на цькування. Превентивна частина програми Олвеус включає:

- 1) створення позитивного оточення, де відносини між учасниками побудовані на повазі;
- 2) інформування учнів, персоналу та батьків стосовно видів булінгу і його впливу;
- 3) зовнішні антибулінгові програми для учнів, які знаходяться у групі ризику;
- 4) щорічне опитування стосовно булінгу у школі чи коледжі;
- 5) зрозумілий та доступний документ про права та обов'язки учнів.

Антибулінгові втручання проводяться на трьох рівнях: індивідуальному, на рівні класу та на рівні школи [58].

За програмою «Олвеус» в ЗЗСО № 26 було проведено анонімне онлайн-опитування серед учнів 5-11 класів щодо виявлення фактів булінгу в школі. Учні мали змогу заповнити онлайн-форму у зручний час і з максимальною відвертістю. Результати опитування показали, що в закладі освіти створена сприятлива атмосфера серед учнів, але є ще відсоток учнів, які стикались з ситуаціями цькування. На рисунках 2.1 -2.4 відображено відповіді учнів на деякі питання анкети:

1. Наскільки тобі подобається у школі?
  - a) Дуже не подобається;
  - b) Не подобається;
  - c) Не можу визначитись;
  - d) Подобається;
  - e) Дуже подобається.
2. Коли ти бачиш, що знущаються над учнем твого віку, що ти думаєш або відчуваєш?
  - a) напевне вони того заслуговують;
  - b) Не дуже їм співчуваю
  - c) У деякій мірі співчуваю їм;
  - d) Дуже співчуваю та прагну допомоги.
3. Як часто тобі доводилося переживати знущання над собою у школі за

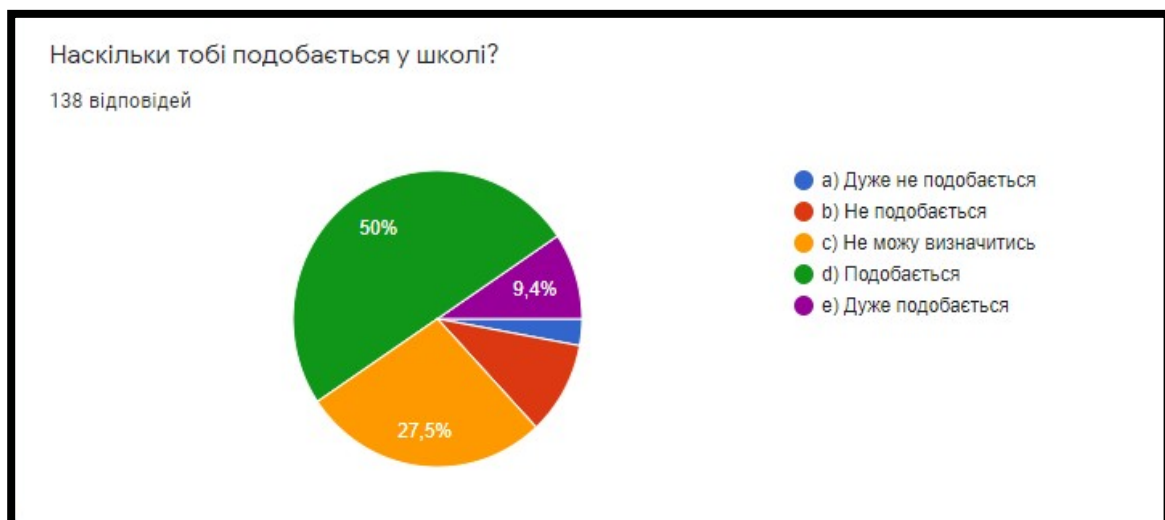
останні кілька місяців?

- a) Наді мною не знущалися;
- b) Один чи два рази;
- c) 2-3 рази на місяць;
- d) Приблизно раз на тиждень;
- e) Декілька разів на тиждень.

4. Мене залякували або примушували робити речі, які я не хочу.

- a) Такого не траплялося;
- b) Траплялося раз або двічі;
- c) 2-3 рази на місяць;
- d) Приблизно раз на тиждень;
- e) Декілька разів на тиждень.

Результат відповідей учнів на питання 1 анкети (Рис. 2.1)

Ри

с. 2.1 Відповіді учнів на результати анкети питання 1

Як засвідчує діаграма 50% учнів подобається ходити до школи, 9,4% відвідують школу із великим задоволенням, але інші учні мають низьку мотивацію щодо відвідування закладу освіти.

Подаємо результати опитування учнів питання 2. (Рис. 2.2)

Рис. 2.2 Відповіді учнів на результати анкети питання 2.

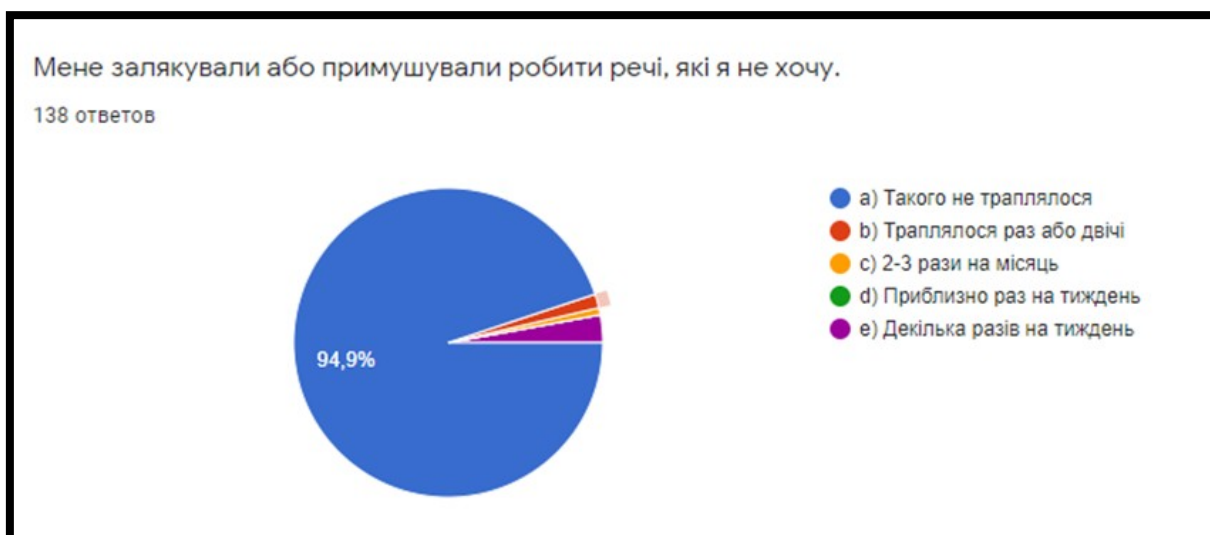
Діаграма на рисунку 2.2 ілюструє, що 65, 9% учнів співчувають і прагнуть допомогти учням, яких цькують, коли стають свідками знущань.

Далі подаємо аналіз відповідей учнів на питання 3 анкети. (Рис.2.3.)

Рис. 2.3 Відповіді учнів на результати анкети питання 3.

Як показує діаграма на рисунку 2.3, 76,1% дітей, які взяли участь в анкетуванні, комфортно почувають себе в закладі освіти, але 23,9% учнів переживали знущання від інших учнів.

Подамо аналіз відповідей респондентів на питання 4 анкети. (Рис.2.4)

Рис. 2.4 Відповіді учнів на результати анкети питання 4.

Як показує діаграма на рисунку 2.4, лише 5% учнів терпіли залякування або примус від інших дітей. За даними дослідження 94,9 % не стискалися з даним явищем.

Як засвідчує досвід роботи ЗЗСО №26, особливо важливими ознаками для виявлення булінгу (цькування) є зміни поведінки і емоційного стану дитини, які можна помітити тільки при постійному спостереженні за учнем . Для цього в нагоді може стати пам'ятка, розроблена нами в ході дослідження для вчителя , яка допоможе протидіяти ранній стадії булінгу.

(Рис. 2.5)

Беручи до уваги досвід литовських колег, для успішного залучення учнів до соціально-емоційного виховання, ми запропонували вчителям розуміти власні емоції. Тому важливою задачею керівника закладу освіти є проведення тестування для педагогічних працівників з визначення власного рівня емоційного інтелекту. Ми пересвідчилися в тому, що цей крок допоможе працівникам краще розуміти свої емоції та емоції батьків й учнів.

Виходячи з досвіду шкіл інших країн, можна сказати, що педагог, який розуміє емоції свої та учнів може уникнути конфліктних ситуацій та мотивувати учнів на успіхи в навчанні та позитивну соціальну поведінку.

РОЗРІЗНЯЄМО	УСВІДОМЛЮЄМО	ПОПЕРЕДЖАЄМО
<p>Конфлікт</p> <ul style="list-style-type: none"> • Випадковість; • Баланс (рівність) сил; • Немає злого умислу; • Розкавання сторін <p>Булінг</p> <ul style="list-style-type: none"> • Регулярність; • Баланс (рівність) сил; • Немає злого умислу; • Розкавання сторін 	<p>форми булінгу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ фізичне; ▪ економічне; ▪ психологічне; ▪ сексуальне; ▪ кібербулінг. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Вчитель у якості рольової моделі (спілкування на рівних); ✓ Ставиться до учнів з повагою, не виокремлювати нікого з учнів; ✓ «Ні» глузуванню один над одним у колективі; ✓ Не ігнорувати «дрібні» події, нічого не залишати без уваги; ✓ Приділяти увагу «новачку», допомогти йому увійти у колектив; ✓ Створювати дружню, позитивну, толерантну атмосферу в колективі.
<p>СПОСТЕРІГАЄМО</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Ознаки булінгу; ○ Занадто емоційна атмосфера в класі; ○ Виокремлення певних учнів від решти; ○ «перегрупування» дружніх кіл; ○ Діти припиняють спілкуватись, замовкають при появі вчителя; ○ Кардинальна зміна поведінки окремої дитини (сумна, пригнічена або жвава, агресивна); ○ Раптове зниження успішності окремого учня; ○ Часті хвороби, прогули занять окремої дитини, не притаманні їй до цього часу. 	<p>ДІЄМО у випадку булінгу:</p> 	

Виходячи з досвіду шкіл інших країн, можна сказати, що педагог, який розуміє емоції свої та учнів може уникнути конфліктних ситуацій та мотивувати учнів на успіхи в навчанні та позитивну соціальну поведінку.

Рис. 2.5 Пам'ятка для вчителя «Стоп –булінг».

Враховуючи досвід інших країн у впровадженні соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти, керівник закладу освіти повинен організувати тренінги для педагогів, які мають на меті подальшу реалізацію програми соціально-емоційного виховання в школі. Таким чином в ЗЗСО № 26 керівником закладу 28-29.10.2019 р. були проведені дводенні тренінги на тему: "Соціально-емоційне виховання – запорука щасливої школи", метою яких було ознайомлення з можливістю впровадження соціально-емоційного виховання в закладі

загальної середньої освіти. В результаті чого була створена ініціативна команда педагогів, яка підтримала розвиток соціально-емоційного виховання в школі. Принципом створення ініціативної команди було особисте бажання учасників і їх власна мотивація до формування соціально-емоційного виховання в закладі освіти.

Таким чином школа перетворюється в основний простір соціально-емоційного розвитку дітей, оскільки саме в школі діти проводять більшу частину часу. Педагоги, які прагнуть розвивати соціально-емоційні навички учнів, реалізують програми соціально-емоційного виховання. Проекти інтеграції соціально-емоційного виховання в життя школи, передбачають об'єднання зусиль шкільної громади та партнерів школи задля роботи послідовного та невпинного досягнення позитивних результатів. Для організації такої спільної роботи керівник закладу загальної середньої освіти має здійснити п'ять кроків у впровадженні системи соціально-емоційного виховання:

1. Створення в закладі освіти команди, що буде реалізовувати програму соціально-емоційного виховання. В роботу команди доцільно залучати членів всіх груп шкільної громади.

2. Організація моніторингу і координування ресурсів соціально-емоційного виховання в закладі освіти.

3. Проведення оцінки психологічної атмосфери в школі із залученням усіх вікових груп учнів, їхніх батьків та персоналу школи. Інструменти оцінювання якості мікроклімату школи мають бути заздалегідь визначені командою, що реалізує соціально-емоційне виховання, та адміністрацією закладу загальної середньої освіти.

4. Надання учням можливостей реалізовувати в житті соціально-емоційний інтелект. Для виховання в учнів сталих соціально-емоційних навичок, необхідна постійна робота колективу та батьків у їх впровадженні та надання можливості учням застосувати їх в реальному житті.

5. Залучення колективу закладу загальної середньої освіти у впровадження соціально-емоційного виховання та розроблення чіткого плану реалізації завдань соціально-емоційного виховання та оволодіння педагогами технології використання методів і прийомів соціально-емоційного виховання. Головною метою діяльності вчителів у зазначеному контексті є збудження та підтримання зацікавленості учнів в опануванні навчальною дисципліною.

6. Співпраця з колегами, як вже реалізували соціально-емоційного виховання.

За умови наявності чіткого плану організації соціально-емоційного виховання шкільна громада має забезпечити підготовку до процесу впровадження системи соціально-емоційного виховання всіх членів спільноти. Підготовка вчителів до застосування орієнтовних на учнів методів і прийомів виховання повинна стати основною складовою соціально-емоційного виховання.

Таким чином, можна сказати, що успішно інтегрувати соціально-емоційне виховання у життя школи вдається лише в тому випадку, якщо до процесу залучаються всі члени шкільної громади: адміністрація школи, вчителі, батьки, спеціалісти (психологи, соціальні педагоги) та спеціалісти в галузі охорони здоров'я.

Під час впровадження соціально-емоційного виховання адміністрація школи і колектив можуть зіткнутись з різними труднощами, тому підтримку їм можуть надати організації, які вже реалізують і створюють програми соціально-емоційного виховання.

Крім того, що роль соціально-емоційного виховання важлива для виховання загальних особистісних компетентностей, значна кількість досліджень в галузі освіти, здоров'я та економіки свідчить про те, що соціально-емоційне виховання позитивно впливає на формування навичок навчання протягом усього життя. За допомогою соціально-емоційного виховання педагог створює середовище, яке сприятиме успішному

навчанню, і стимулює створення більш позитивної атмосфери в школі. Учні, здатні пристосуватися до ситуації, керувати своїми емоціями, підтримувати позитивні відносини з іншими, зазвичай більш мотивовані до навчання, здатні в процесі навчання краще розпоряджатися своїми особистісними ресурсами, вони, як правило, досягають кращих академічних результатів. Успішність впровадження соціально-емоційного виховання в школі може вимірюватися різними способами, та найчастіше вчені виділяють такий позитивний вплив як :

Ставлення до школи:

- більш сильно розвинене почуття приналежності до спільноти;
- залученість до шкільного життя (почуття приналежності до спільноти і самоідентифікації з нею, активна участь в шкільній діяльності);
- сильніша мотивація до навчання, більш високі цілі;
- усвідомлення наслідків певної поведінки;
- більш висока здатність ефективно впоратися зі стресом;
- позитивне ставлення до школи.

Поведінка в школі:

- більш виражена соціальна поведінка;
- менша кількість пропущених уроків; постійна або зростаюча відвідуваність;
- більш активна участь в роботі класу;
- додаються великі зусилля для досягнення цілей;
- бажання знайти свій спосіб навчання;
- зниження агресії і зменшення кількості перешкод; меншу кількість поведінкових проблем.

Шкільні досягнення:

- більш успішні результати з математики;
- більш успішні результати з мови, мистецтва та соціальних наук;

- стабільні і покращені результати стандартизованих тестів.
- більш високі оцінки.
- здатність успішно вирішувати проблеми і планувати свою діяльність [51, с. 363].

Отже, для більш успішного впровадження соціально-емоційного виховання кожний член шкільної громади має знати свою роль та функцію (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Функції шкільної громади в формуванні соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти

Директор школи	<p>Планує інтеграцію соціально-емоційного виховання в життя школи.</p> <p>Формує ініціативну команду, яка буде формувати соціально-емоційного виховання.</p> <p>Забезпечує доступність ресурсів, необхідних для інтеграції соціально-емоційного виховання.</p> <p>Підтримує постійний зв'язок зі співробітниками, цікавлячись досвідом, пов'язаним з реалізацією соціально-емоційного виховання.</p> <p>Підтримує зв'язок між адміністрацією школи, ініціативною командою з формування соціально-емоційного виховання, шкільною громадою.</p> <p>Надає членам шкільної громади інформацію про соціально-емоційне виховання.</p> <p>Координує всю діяльність в школі, пов'язану з соціально-емоційним вихованням: планування, навчання вчителів, дослідження, відбір програм.</p> <p>Допомагає вчителям удосконалювати навички соціально-емоційне виховання при створенні</p>
----------------	--

	<p>безпечного середовища навчання.</p> <p>Представляє школу на конференціях і зустрічах, звітує про хід процесу соціально-емоційного виховання в школі.</p>
--	---

Продовження табл. 2.1

Педагоги	<p>Беруть участь у діяльності команди формування соціально-емоційного виховання, ідентифікують наявні та потенційно сильні і слабкі сторони процесу.</p> <p>Підтримують ідеї щодо реалізації програм соціально-емоційного виховання, спілкуючись з колегами, обговорюючи досвід соціально-емоційного виховання і стимулюючи інтерес колег до соціально-емоційного виховання.</p> <p>Висувають реальні цілі вдосконалення школи. Пропонують конкретні способи реалізації соціально-емоційного виховання, як в класі, так і в усій школі.</p>
Батьки, члени родини та місцева громада	<p>Беруть участь у роботі команди формування соціально-емоційного виховання і надають зворотний зв'язок про реалізацію програм соціально-емоційного виховання, ідентифікують наявні та потенційно слабкі і сильні сторони процесу</p> <p>Допомагають ефективно використовувати виділені фінансові ресурси і ідентифікувати можливі джерела фінансування подальших ініціатив на реалізацію ініціативи впровадження соціально-емоційного виховання .</p> <p>Забезпечують залучення всіх учнів школи в процеси соціально-емоційного виховання.</p>

Варто зазначити, що кожен член спільноти робить свій внесок в успішне впровадження соціально-емоційного виховання в школі, тому переконання кожного члена спільноти важливі. Важливо, щоб члени шкільної спільноти:

- 1) демонстрували переконання, що всі учні можуть досягти успіху;
- 2) розуміли важливість соціально-емоційного виховання.

О. Остапчук, досліджуючи питання управління школою як соціально-емоційною системою, дійшов висновку, що дитина в школі повинна відчувати себе захищеною як морально, так і фізично. Відчуття захищеності та справедливості сприятиме розвитку сміливості висловлювати власну думку. Це дуже важливо у становленні особистості. Сміливість у діях викликатиме довіру до вчителів та адміністрації школи. А це є основою для спокою, коли затишок у школі, взаємоповага у спілкуванні учнів і вчителів є сприятливим підґрунтям для вдосконалення соціально-емоційного виховання [34].

О.Остапчук пропонує вести педагогічну лінію в навчальному закладі (Таблиця 2.2.), щоб думка про школу викликала в учнів позитивні емоції:

Таблиця 2.2.

**Думки учнів, що здатні викликати в учнів позитивні емоції про школу
(За О. Остапчуком)**

Позитивний вплив емоцій	Чим створюється емоція
Захищеність	Розумінням, що свобода – це не всюдозволеність, а відчуття легкості через можливість вільно висловлювати думку, діяти, але без образ і шкоди довколишньому світові; підтримкою мудрих вчинків; справедливістю без причепливості.
Сміливість	Умінням приймати і підтримувати неординарні рішення. Вільним висловлюванням думок щодо життєвих ситуацій.
Довіра	Можливістю вільно звертатися до педагогів з

	різноманітними пропозиціями; щирістю й повагою в спілкуванні, добротою без слабкості.
Спокій	Відсутністю стресових ситуацій (зведення їх до

Продовження табл. 2.2

	мінімуму), відсутністю приниження учнів через незнання відповіді на запитання або неправильну відповідь, комфортним освітнім простором.
Радість	Затишними умовами перебування учнів у школі, задоволенням від особистого зростання та досягнень класу, школи; лагідністю в спілкуванні з педагогами та батьками.

Також велику роль в успішному впровадженні соціально-емоційного вихованні відіграє простір, в якому дитина навчається. Характер шкільного клімату, який іноді називають шкільною культурою, може «посилити» або «зруйнувати» навчально-виховну мету. Клімат школи «задає тон» школі, що можна побачити у шкільному просторі, переживати в процесі навчання або виховання, і відчувати, як люди в школі взаємодіють один з одним. У процесі створення в класі відповідного середовища навчання, метою є стимулювання дбайливих та підтримуючих відносин, які можуть сприяти більш ефективному і осмисленому навчанню, сприяти розвитку соціально-емоційних компетентностей та зростання психологічної стійкості учнів. Варто розглянути систему побудови сприятливої атмосфери в класі, яка заснована на міжособистісних взаєминах.

Середовище навчання. Простір класу, що відповідає потребам учнів, має бути затишним, чистим, зручним та добре освітленим. Учні у класі повинні сидіти так, щоб вони могли бачити один одного та спілкуватися один з одним. Середовище навчання складається з відчуттів

всіх членів освітнього процесу, тому важливо, щоб кольори, звуки та запахи у класі позитивно впливали на освітній процес, а не перешкоджали йому. Наочний матеріал має бути легкий до сприйняття і передавати найважливішу для учнів інформацію.

Вербальна та невербальна комунікація вчителя. Вербальна та невербальна комунікація вчителя важлива від першої до останньої хвилини уроку. Учні відчують настрій вчителя з моменту появи вчителя у класі. Енергійна мова тіла та посмішка викликають інтерес учнів та допомагають створити доброзичливу атмосферу. За допомогою мови тіла вчитель показує готовність слухати та спілкуватися. Мова вчителя має бути взірцем ввічливого спілкування. Створенню доброзичливого середовища навчання сприяє знання вчителем імен дітей та звернення по імені до учнів.

Шанобливе спілкування. Спілкування, що сприяє поважній поведінці у класі, не тільки допомагає створювати доброзичливі взаємини, а й розвиває впевненість учнів у собі, допомагає досягати успіхів у навчанні. Доброзичливе середовище навчання створюється лише тоді, коли вчитель заохочує поважне спілкування учнів один з одним, адекватну реакцію на суперечки між учнями. Також важливо застосовувати методи, які сприяють залученню всіх учнів до роботи та відповідають індивідуальному стилю та темпу навчання кожного учня.

Важливим елементом уроку є реакція вчителя на результати роботи учнів. Вчителю не слід реагувати оцінно, засуджуючи або «наклеюючи ярлики». Слушною реакцією вчителя буде використання замість фраз «прекрасно», «чудово», «фантастика» подяки: «дякую», «добре». При оцінюванні результатів успішності та прогресу учнів слід уникати оцінок, які не несуть жодної конкретної інформації. Так, лаконічна фраза: «Ти добре попрацював» може бути замінена на вираз, який пояснить, чому вчитель так вважає. Позитивна оцінка в процесі спостереження за успіхом і прогресом учнів, підтримка вчителя дуже потрібні учням, тому вчитель

повинен підбадьорювати учнів у кожному класі і знайти нехай незначну, але причину порадіти зусиллям кожного учня. Спосіб вираження підтримки залежить від ситуації, динаміки групи та віку учнів.

ході

№ п/п	Український	English	Русский
1.	Ти впорався!	You have done it!	Ты справился!
2.	Чудова робота!	Great job!	Отличная работа!
3.	Дивовижно!	Marvelous!	Чудесно!
4.	Неперевершено!	Superb!	Непревзойденно!
5.	Ти найкращий!	You are the best!	Ты самый лучший!
6.	Досконало!	Perfect!	Идеально!
7.	Краще не могло і бути!	Couldn't be better!	Не могло быть лучше!
8.	Просто генію!	You are genius!	Ты гениален!
9.	Неймовірно!	Unbelievable!	Невероятно!
10.	Відмінно!	Excellent!	Отлично!
11.	Це – успіх!	That's a success!	Это – успех!
12.	Не здавайся!	Don't give up!	Не сдавайся!
13.	Продовжуй спроби!	Keep trying!	Продолжай попытки!
14.	Спробуй спочатку!	Make a fresh start!	Попробуй сначала!
15.	Робити помилки властиво людині!	To err is human!	Ошибаться свойственно человеку!

В

нашого дослідження нами була розроблена карта для вчителів зі словами - помічниками для створення атмосфери визнання результатів роботи учнів. (Рис. 2.6)

Рис. 2.6 Карта зі словами - помічниками для створення атмосфери визнання результатів роботи учнів.

Дана карта дає можливість педагогам заохотити успіхи учнів, тим самим сприяти створенню більш доброзичливої атмосфери у школі.

Реакція на опір учнів. Під час уроку робота йде не тільки так, як вона запланована та задумана вчителем – під час уроку можливі і небажані явища. На хід уроку може негативно впливати безліч явищ: події, що трапилися до уроку або поза школою, фізичне самопочуття учнів, конфлікти, прогалини в навчанні та інше. Вчитель, який стимулює мислення учнів та дискутує під час уроку, може зіткнутися з опором. При ситуаціях опору учнів педагогам рекомендується:

- усвідомити почуття учня та реагувати на них, наприклад: «Я бачу, що ти злишся», «Я бачу, що ти чогось боїшся»;
- обговорювати з учнями можливі наслідки їхньої неучасті у виконанні завдання чи нерозуміння ними завдання.

Конфіденційність. Конфіденційність – важливе питання, особливо в молодших класах. Учні молодшого віку можуть бути дуже відвертими, розповідаючи про свою сім'ю та друзів. Вчитель, почувши, що учні розповідають про речі, які можуть згодом стати причиною знущань, про домашнє насильство, заподіяння шкоди собі та іншим, повинен зупинити учня та змінити тему. Однак необхідно звернути увагу на сказане і після уроків поговорити з учнем про речі, що викликали занепокоєння. Така

розмова та увага вчителя можуть допомогти запобігти небажаній поведінці учнів.

Робота, що супроводжується більшими чи меншими ризиками. Початок нової, незвичайної роботи у класі часто стає викликом. Перехід до нових методів навчання має відбуватися поступово. Вчителю рекомендується підбирати методи обережно, не забуваючи, що для застосування деяких методів потрібні добрі взаємини серед учнів. Після оцінки рівня ризику обраного методу вчитель може передбачити результати його застосування. Ризик буде меншим, якщо вчитель уважно ознайомиться з інструкцією щодо застосування методу та переконається, що учні добре розуміють метод. Вчитель, починаючи з роботи, що супроводжується меншими ризиками (наприклад, індивідуальна робота), може поступово перейти до роботи, що супроводжується високими ризиками: командної роботи, довгострокових проектів та активної участі в уроці.

Дорослі схильні вважати нормальним та природним гарну поведінку дітей. Тому поведінка дітей, яка відповідає прийнятим нормам, привертає найбільшу увагу. Дорослі здатні змусити дитину слухатись, проте немає гарантії того, що поведінка дитини, яка опинилась у середовищі, де дорослі відсутні, не зміниться. Тому вчителі повинні помічати хорошу поведінку у класі та звертати на неї увагу. Наприклад, якщо учні співпрацюють, скажіть: «Я бачу, що ви можете співпрацювати, виконуючи завдання», або якщо урок пройшов продуктивно, варто подякувати учням. Помічаючи успішність своєї роботи і радіючи їй, вчитель повинен навчити учнів дякувати один одному після виконання завдання. Вміння дякувати сприяє вихованню позитивного ставлення до співпраці. Додаткова увага, спрямована на хорошу поведінку, стимулює учнів і надалі поводитися добре, навіть якщо поряд немає дорослих.

Варто зауважити, що педагогам слід обговорити з учнями загальні правила класу. Як правило, у школах є правила поведінки кількох типів:

- шкільні правила, що описують поведінку, що очікується від усіх у приміщеннях школи (у класах, коридорах, на ігрових майданчиках, у шкільному автобусі тощо);

- правила безпеки, призначені для забезпечення у школі безпеки та охорони здоров'я (актуально для класів інформаційних технологій під час використання електроніки та інших приладів);

- встановлені вчителем правила поведінки у класі (допомагають успішно виконувати завдання та домовлятися).

З метою збереження шкільного середовища, заснованого на взаємовідносинах, вчителю рекомендується обговорити з учнями питання, пов'язані з очікуваною поведінкою в класі, разом з учнями вирішити, яких правил слід дотримуватися в розмовах, під час руху, вираження емоцій, допомоги іншим та інше.

Нами були встановлені поради, як створити загальні правила класу:

- У створенні правил варто брати участь вчителю та всім учням класу.

- Правил не повинно бути багато – вони повинні легко запам'ятовуватися та бути лаконічними.

- Моменти, пов'язані з поведінкою очікування, мають бути чітко окреслені. Наприклад: "Коли один говорить, інші слухають" або "Приходимо вчасно".

- Усі правила/договореності вказують хорошу поведінку, а не заборонену.

- Очікування, пов'язані з поведінкою, чітко записані та список, вивішений на стіні у добре видному місці.

- Для того, щоб учні краще запам'ятали, що саме від них очікується, правила можуть бути візуалізовані, намальовані спеціальні плакати, використовуючи знаки, написано пісню, вірш тощо.

- Вчителю варто регулярно обговорювати з класом питання дотримання правил, у разі потреби коригувати правила з тим, щоб вони відповідали ситуації, що змінюється.

Правила/домовленості є обов'язковими як для учнів, так і для вчителя. Наприклад, якщо учнів просять не користуватися телефоном під час уроку, таке правило діє і для вчителя.

Такі правила виробляють і певні очікування учнів щодо шанобливої атмосфери у класі та мотивують їх бути відповідальними за дотримання цих домовленостей.

В ході дослідження ми встановили, що успішність виховного процесу залежить від того, як складаються відносини між педагогами, учнями і батьками. Батьки і педагоги – вихователі одних і тих же дітей, і результат виховання може бути успішним тоді, коли вчителі та батьки співпрацюють. Родина по праву вважається головним чинником і умовою розвитку і виховання дитини. Саме в сім'ї дитина народжується і отримує зачатки фізичного і духовного розвитку, перші знання про навколишній світ, тут формуються перші навички та вміння у всіх видах діяльності, початкові критерії оцінки добра, істини, краси. Тут протікає велика частина її життєдіяльності, закладаються основи її відносин зі світом, тобто починається процес виховання. Сім'я зі школою створює той найважливіший комплекс факторів у створенні середовища, яке визначає успішність або неуспішність всього освітнього процесу. Тому у впровадженні соціально-емоційного виховання важливим етапом є співпраця з батьками. Але не всі члени родини хочуть бути лідерами, або не можуть із різних причин. Учитель має заохотити членів родини брати участь у житті школи настільки, наскільки вони можуть. Пошук шляхів залучення родини до виховного процесу не тільки дозволить їм відчути себе бажаними, але й надасть можливості для встановлення зв'язку між школою і домом, продемонструє учням, що соціальні і емоційні навички,

яким вони навчаються, високо цінуються усіма. Залучення родин може лише посилити і зробити більш успішним те, що відбувається в класі.

Нами з'ясовано, що найбільш ефективною формою взаємодії з батьками є проведення педагогами тематичних батьківських зборів на яких передбачено обговорення наступних тем:

- навички спілкування в родині;
- безпека в мережі Інтернет та соціальних мережах;
- повага в родині;
- дружні шляхи вирішення сімейних конфліктів;
- протидія булінгу серед учнів.

Такі зустрічі дають можливість батькам отримати відповіді на запитання, які турбують їх в процесі виховання дитини.

Отже, для успішної реалізації соціально-емоційного виховання в школі керівнику варто звернути на багато аспектів: створення сприятливої атмосфери в закладі, залучення педагогів та батьків до співпраці, виявити ситуації булінгу в школі та протидіяти їм шляхом впровадження власної або вже існуючої програми з соціально-емоційного виховання.

2.1.2 Організація соціально-емоційного виховання відповідно до програми „Lions Quest“

У рамках литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні» ми з'ясували, що одним із прикладів впровадження успішних програм є “Lions Clubs International Foundation ” та „Lions Quest“ , яка заохочує соціально- емоційне виховання, допомагає молоді контролювати свої емоції, приймати відповідальні рішення, визначати позитивні цілі, які допоможуть вести здоровий спосіб життя без наркотиків, шкідливих звичок, хуліганства і жорстокості. „Lions Quest“ робить наголос на волонтерстві, її можна назвати рушійною силою Lions Clubs International

Foundation. Lions Quest (“Соціальні та емоційні компетентності ХХІ століття”). Результатом впровадження є вмотивовані, розвинені та соціально успішні учні; це педагогіка партнерства; це взаємна довіра, повага та позитивні стосунки в школі.

Lions Quest допомагає оптимізувати процес навчання: школа і клас стає місцем, де вчителі, учні та батьки разом взаємодіють у дружньому середовищі, яке встановлює зв’язок між шкільними предметами та реальним життям.

Це навчально-методичний комплекс, що доповнює академічні шкільні програми, охоплює всі класи та надає педагогу чіткі, зрозумілі й повні настанови з досягнення поставлених цілей і завдань для уроків, батьківських зборів, інтеграції з предметами тощо. Завданнями програми Lions Quest є:

1. Залучення шкільної громади до створення навчального середовища на основі довіри, високих очікувань.
2. Створення можливості для учнів оволодіти основними емоційними й соціальними навичками, необхідними для здорового та продуктивного життя.
3. Прищеплення навичок поваги до інших.
4. Формування безпечного, здорового способу життя без шкідливих звичок.
5. Створення умов, у яких учні зможуть застосовувати соціальні навички через допомогу іншим.
6. Акцент на позитивних стосунках із родиною, однолітками, учителями та суспільством.

Навчально–методичний комплекс програми складається з наступних складових :

- Загальний методичний посібник (опис програми, її ідей і цілей, методик, складових, рекомендації щодо успішного застосування в класі та школі).

- Учнівський журнал (допомагає учню практично випробувати й застосувати отримані знання (навички)).

- Посібники для вчителя (план для кожного уроку; цілі, методи, ресурси на уроки; зв'язок із родиною та громадою).

- Методичний посібник “Партнерство з родинами” (кроки для залучення батьків до спільного виховного процесу; методи, мотивація, ресурси; проведення батьківських зборів).

- Електронні ресурси (наочні матеріали (слайди тощо); матеріали для роботи з батьками).

Навчальний план програми складається з 6 тематичних розділів:

1. Позитивне освітнє середовище;
2. Особистісний розвиток;
3. Соціальний розвиток;
4. Здоров'я та профілактика;
5. Лідерство та волонтерство;
6. Рефлексія.

Ця програма схвалена МОН України для використання, повністю адаптована для України, додається та інтегрується до звичайних академічних програм. Міжнародна програма впроваджується в 98 країнах світу протягом 30 років [1].

У світлі сказаного вище, педагогічний колектив ЗЗСО № 26 м. Маріуполь в березні 2021 року пройшов серію тренінгів «Соціальні та емоційні навички компетентності ХХІ століття». Під час проходження тренінгу учасники навчилися:

- створювати й підтримувати навчальне середовище, у центрі якого знаходяться стосунки;

– підтримувати взаємодію між батьками, учителями та суспільством у процесі соціального, емоційного і академічного навчання, а також волонтерської діяльності;

– ефективно використовувати завдання й поради з прикладами;

– виховувати соціальні, емоційні та академічні навички за допомогою уроків й методичних рекомендацій програми «Lions Quest» [6].

Після проходження тренінгів педагоги ЗЗСО № 26 успішно впровадили в роботу навчально-методичний комплекс Lions Quest. В результаті роботи за програмою учні, вчителі і батьки отримали (Таблиця 2.3)

Таблиця 2.3

Результати впровадження програми Lions Quest в ЗЗСО № 26

Учні	Вчителі	Батьки
1) Повага один до одного.	1) Покращення стосунків з учнями та їх батьками.	1) Порозуміння зі своїми дітьми та їх довіру.
2) Успішність у навчанні.	2) Зростання уваги учнів до навчання,	2) Порозуміння та співпрацю з учителями.
3) Впевненість в собі.	підвищення академічної успішності.	3) Зменшення (вирішення) конфліктних ситуацій у школі.
4) Розвиток перспектив на майбутнє.	3) Зменшення стресу, агресії, більше позитивних емоцій, задоволення від роботи.	4) Емоційно та соціально розвинених дітей.
5) Емоційна стійкість.	4) Професійне зростання.	
6) Зменшення стресу.	5) Підвищення ефективності праці.	
7) Захист від негативного тиску та шкідливих звичок.		
8) Переваги на початку дорослого життя.		

Результатом впровадження програми “Lion’s Quest” в ЗЗСО № 26 м. Маріуполь стало створення інноваційної моделі професійного розвитку педагогічних працівників, яка передбачає безперервне навчання фахівців

на основі самостійного вибору слухачами змісту, форм, термінів навчання, сприяє більш значимому, в порівнянні з традиційною моделлю, зростанню рівня професійної компетентності педагогічних працівників та істотно впливає на результативність професійної діяльності. Впровадження програми допомогло учням розвивати прихильність до своїх родин, однолітків, суспільства і світу взагалі. Також діти отримали впевненість в собі, яка ґрунтується на усвідомленні і розвитку своїх сильних якостей і розуміння себе, щоби конструктивно управляти емоціями, цілеспрямованість, а також знання і вміння, як залишатися здоровими й жити без шкідливих звичок.

Школа може долучитися до програми задля вдосконалення педагогічної (виховної) роботи з урахуванням результатів найновіших світових досліджень, досягнень і розробок у галузі мотивації учнів до навчання, зацікавлення їх до відвідування школи; вирішення проблем насильства, хуліганства тощо; налагодження стосунків у колективі, підвищення довіри до адміністрації закладу освіти; вирішення конфліктних ситуацій із батьками школярів, залучення їх до спільного виховання дітей та до конструктивної участі у вирішенні проблем школи.

2.2 Методичні рекомендації щодо організації соціально-емоційного виховання в закладі загальної середньої освіти

Задля впровадження соціально–емоційного виховання в заклади загальної середньої освіти, необхідно створити оптимальні умови навчально-виховної підтримки, яка максимально збільшує здатність учнів до засвоєння навчального матеріалу, а також до формування соціальних та емоційних навичок, звичок та мислення.

Таким чином, керівнику варто звернути увагу на конкретні педагогічні умови впровадження соціально-емоційного виховання в закладі.

Першою педагогічною умовою соціально – емоційного виховання учнів ми розглядаємо включення в освітній процес закладу середньої освіти програм з соціально-емоційного виховання для здобувачів освіти. Наприклад: «Roots of Empathy», «The Olweus Bullying Prevention Program», «SEE Learning», «Lion's Quest». Результати роботи дають підстави вважати, що соціально-емоційні програми є необхідною умовою розвитку багатьох соціально-емоційних здібностей та якостей учнів. Як наслідок – освітні програми, які ґрунтуються на наукових доказах, впливають на розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти.

Другою педагогічною умовою є забезпечення єдності педагогічних працівників щодо цінності впровадження соціально-емоційного виховання учнів та створення сприятливого середовища до виховання. Базовим у контексті цієї педагогічної умови є принцип єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу. Реалізується він у постійній взаємодії, взаємному інформуванні учасників виховного процесу про результати виховних впливів [44].

Для успішної реалізації соціально-емоційного виховання учителям необхідно самим бути прикладом, виховувати системно та переконливо, щоб їхні слова не розходилися з вчинками. В такому випадку усіма учасниками освітнього процесу буде створюватися оптимальна культура педагогічних взаємин, вимог та середовища. Також важливо визнати, що емоційний стан учнів та викладачів впливає на емоційний клімат школи. Необхідно змінювати професійні очікування та організаційні умови задля підсилення розуміння ролі емоцій. Соціальний, емоційний, академічний розвиток та позитивний шкільний клімат є взаємопов'язаними. Учні з розвиненими соціально-емоційними компетентностями сприяють позитивному шкільному клімату, тому що вони налаштовані на мирне вирішення конфліктів, дотримуються норм і правил поведінки. Коли в класах менше конфліктів, а навчання побудоване на взаємній підтримці, учні відчувають себе залученими та ефективними, що дозволяє їм

розвиватися соціально й емоційно та зміцнює їхню належність до шкільної громади.

Третьою педагогічною умовою соціально–емоційного виховання визначено використання педагогами методики соціально-емоційного виховання, що передбачає дотримання вчителем послідовної, планомірної системи дій шляхом впровадження принципів і способів цілеспрямованого педагогічного впливу на вихованців. Методологія виховання емоційного інтелекту також передбачає використання педагогом стратегій та концептуальних підходів. До них належать: стиль емоційного виховання, прийоми рефлексії та саморефлексії, прийоми критичного осмислення емоційно-почуттєвої інформації, форми активного виховання (урок-тренінг), психолого-педагогічні особливості виховання учнів.

Аналізуючи розглянуті педагогічні умови, передусім треба зазначити, що створення безпечного навчального середовища із залученням ініціатив учнів та їхніх батьків, удосконалення практики управління класом і викладанням, а також діяльності зі створення відповідної та відповідальної спільноти у школі є інтегруючою педагогічною умовою соціально-емоційного виховання.

Організовуючи впровадження соціально-емоційного виховання, керівнику закладу освіти варто дотримуватись 6 кроків в плануванні. За допомогою цих кроків керівник буде мати більш системний підхід в організації. Це дає змогу чітко розуміти кожному члену шкільної громади свою роль та функцію.

Очевидно, що розвиток соціально-емоційного виховання жодною мірою не повинен бути обмеженим і пов'язаний з окремим шкільним предметом, наприклад, етикою або основами здоров'я. Навпаки, керівнику закладу освіти варто проектувати освітній процес так, щоб у процесі навчання кожної шкільної дисципліни був задіяний емоційний інтелект. Тобто, соціально-емоційне виховання необхідно інтегрувати у більшість дисциплін як елемент освітнього процесу.

Важливою складовою методики соціально-емоційного виховання учнів є активне навчання через тренінгові практики. Вони визначають навчальні стратегії та методи, які передбачають активну участь здобувачів освіти в процесі засвоєння матеріалу, а не його пасивне й статичне споживання. Активне навчання має такі складові: колективне навчання (групові проекти, обговорення, ініційовані учнями, спільні ігри); творче вираження (мистецтво, музика, письменство, публічні дієства). Активне навчання доповнює решту навчальних траєкторій та дає учням можливість безпосередньо, на практиці пробувати й досліджувати те, що вони вивчають, а також брати участь у практичних вправах, які потім можна прорефлексувати.

Підсумовуючи, слід сказати, що для успішної роботи важливий зворотній зв'язок. Зворотній зв'язок допомагає спостерігати за освітнім процесом, дає учню уявлення на актуальному рівні його досягнень в галузі навчання та способи досягнення цих успіхів. Також зворотній зв'язок може бути орієнтований на мету і давати учням інформацію не тільки про теперішній рівень знань і вмінь, але і про те, як цей рівень можна буде в майбутньому поліпшити. Оскільки зворотний зв'язок відповідає індивідуальним цілям навчання та його успіху, важливо постійно фіксувати отриману в процесі зворотного зв'язку інформацію.

Висновки до розділу 2

У розділі висвітлена практична частина впровадження соціально-емоційного виховання в школі. Для успішних результатів впровадження соціально-емоційного виховання необхідно об'єднати шкільну громаду для спільної роботи.

Визначено, що умовами соціально-емоційного виховання учнів в закладах середньої освіти є: включення в освітній процес програм соціально-емоційного виховання, забезпечення єдності педагогічних працівників щодо усвідомлення цінності впровадження соціально-

емоційного виховання; створення відповідного виховного середовища, використання педагогами методики виховання емоційного інтелекту.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки, що 6 кроків в плануванні успішного впровадження системи соціально-емоційного виховання, дають можливість керівнику системно і чітко впровадити процес розвитку соціально-емоційного виховання в закладі. Одним з важливих етапів є також партнерство з батьками, який впливає на результати соціально-емоційного виховання.

Також розкрито досвід впровадження в ЗЗСО №26 м. Маріуполь міжнародної програми «Lion's Quest», яка формує навички соціально-емоційного виховання, допомагає молоді контролювати свої емоції, приймати відповідальні рішення, визначати позитивні цілі, які допоможуть вести здоровий спосіб життя без наркотиків, шкідливих звичок, хуліганства і жорстокості.

Результатами дослідження є створення освітнього простору, що базується на дружній і емоційно-стабільній атмосфері, яка буде сприяти успішній соціалізації дітей, формуванню компетентностей успішної особистості, організації сприятливого освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти, забезпеченню особистісного та соціального розвитку учнів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що процеси реформування системи освіти в Україні зумовили нагальність питань, пов'язаних із соціально-емоційним вихованням учнів, що покликане формувати емоційну стійкість, допомагати учням ставати більш свідомими, упевненими і вмотивованими особистостями. Сучасне глобалізоване суспільство на порозі четвертої промислової революції особливої значущості надає соціальним та емоційним навичкам учнів. Сьогодні їх називають по-різному – «м'які» навички, когнітивні та некогнітивні якості або компетентності XXI ст. Упродовж XX ст. для закладів освіти важливим був логічний інтелект, то у XXI ст., коли процес

глобалізації охопив усі сфери життя, актуальним став емоційний інтелект і пов'язані з ним емоційні компетентності особистості.

Школи можуть допомогти дітям досягати зазначеного успіху, підтримуючи соціальний та емоційний розвиток шляхом науково обґрунтованої, злагодженої, послідовної та системної виховної роботи.

Відповідно до завдань дослідження у розділі 1 кваліфікаційної роботи на основі вивчення наукової літератури були обґрунтовані сутність понять наукового дослідження: «інтелект», «емоції», «емоційний інтелект» та «соціально-емоційне виховання».

Під емоційним інтелектом науковці розуміють інтегральну властивість особистості, яка відображає пізнавальну здатність людини до розуміння емоцій та управління ними, а також здібність до розуміння чужих емоцій. Базовим прийнято визначення соціально-емоційного виховання як процесу розвитку загальних компетентностей особистості, які стимулюють формування здатності школярів адаптуватись до проблемних ситуацій з метою пошуків варіантів їх вирішення.

У 1 розділі розглянуто та проаналізовано сутність і структуру соціально-емоційного виховання та встановлено, що змістовою наповненістю даного поняття є виховання в учнів поваги до старших, співпереживання та етична чуйність, системне мислення у складних ситуаціях. Структура соціально-емоційного виховання містить в собі три рівні:

- особистісний
- соціальний
- системний

У межах здійсненого дослідження встановлено, що соціально-емоційне виховання стимулює створення більш позитивної атмосфери в школі і створює середовище, яке сприяє навчанню. Важливим у цьому

процесі є формування здатності школярів адаптуватися до проблемних ситуацій з метою пошуку варіантів їх вирішення, здатності керування своїми емоціями, підтримання позитивних відносин з іншими людьми.

Відповідно до третього завдання дослідження нами були визначені організаційно-педагогічні умови управління процесом соціально-емоційного виховання учнів. Нами було встановлено, що соціально-емоційні програми є необхідною умовою розвитку багатьох соціально-емоційних здібностей та якостей учнів. Як наслідок – освітні програми, які ґрунтуються на наукових доказах, впливають на розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти.

Базовим у контексті другої педагогічної умови є принцип єдності виховних впливів усіх учасників виховного процесу. Реалізується він у постійній взаємодії, взаємному інформуванні учасників виховного процесу про результати виховних впливів.

Третя умова передбачає дотримання вчителем послідовної, планомірної системи дій шляхом впровадження принципів і способів цілеспрямованого педагогічного впливу на вихованців.

У розділі 2 висвітлена практична частина впровадження соціально-емоційного виховання в школі. Для успішних результатів впровадження соціально-емоційного виховання необхідно об'єднати шкільну громаду для спільної роботи.

Визначено, що умовами соціально-емоційного виховання учнів в закладах середньої освіти є: включення в освітній процес програм соціально-емоційного виховання, забезпечення єдності педагогічних працівників щодо усвідомлення цінності впровадження соціально-емоційного виховання; створення відповідного виховного середовища, використання педагогами методики виховання емоційного інтелекту.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки, що 6 кроків в плануванні успішного впровадження системи соціально-емоційного виховання, дають можливість керівнику системно і чітко впровадити процес розвитку соціально-емоційного виховання в закладі. Одним з важливих етапів є також партнерство з батьками, який впливає на результати соціально-емоційного виховання.

У ході дослідження учні й педагоги ЗЗСО № 26 м. Маріуполя взяли участь у проєкті: «Соціально-емоційне виховання: ключ до розвитку дитини», який організовано в межах литовсько-українського проєкту «Стимулювання освітніх ініціатив у Новій українській школі: на шляху до змін у Східній Україні». У ході проєкту учні та педагоги ЗЗСО № 26 м. Маріуполя мали змогу відвідати заклади освіти у Литві й отримати практичне уявлення про результати впровадження соціально-емоційного виховання в школі.

Також розкрито досвід впровадження в ЗЗСО №26 м. Маріуполь міжнародної програми «Lion's Quest», яка формує навички соціально-емоційного виховання, допомагає молоді контролювати свої емоції, приймати відповідальні рішення, визначати позитивні цілі, які допоможуть вести здоровий спосіб життя без наркотиків, шкідливих звичок, хуліганства і жорстокості.

Результатами дослідження є створення освітнього простору, що базується на дружній і емоційно-стабільній атмосфері, яка буде сприяти успішній соціалізації дітей, формуванню компетентностей успішної особистості, організації сприятливого освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти, забезпеченню особистісного та соціального розвитку учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альохін М. М. Соціально-емоційне навчання (SEL-program) як предиктор вибору ненасильницьких стратегій поведінки серед старшокласників. *Вісник університету ім. Альфреда Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2019. № 1. С. 52–60.
2. Андреева И. Н. Азбука эмоционального интеллекта. Санкт-Петербург: БХВ, 2012. 288 с.
3. Андрос Є. І. Інтелект у структурі людського буття : монографія. Київ: Стилос, 2010. 358 с.
4. Большой экономический словарь: 26500 терминов / под ред. А. Н. Азрилияна. 7-е изд., доп. Москва : Ин-т новой экономики, 2007. 1472 с.

5. Вайсбах Х., Дакс У. Эмоциональный интеллект. Москва : Лик пресс, 1998. 160 с. (Душа и тело).
6. Васильківський І. П. Виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку : дис. ... д-ра філософії: спец. 011 Освітні, педагогічні науки / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2020. 361 арк.
7. Васильківський І. П. Психолого-педагогічні особливості виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 37. С. 22–27.
8. Васильківський І. П., Сопівник Р. В. Зміст і структура методики виховання емоційного інтелекту учнів середнього шкільного віку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. Вип. 3. С. 48–61.
9. Воронкова В.Г. Філософія гуманістичного менеджменту (соціально антропологічні виміри) : монографія. Запоріжжя: РВВ ЗДІА, 2008.
10. Гарскова Г. Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию. *Ананьевские чтения – 99: тезисы научно-практической конференции*. Санкт-Петербург : Изд-во СПб. ун-та, 1999. С. 25–26.
11. Готтман Д., Деклер Д. Эмоциональный интеллект ребенка. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. 272 с.
12. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / пер. с англ. А. П. Исаевой. Москва : АСТ, 2009. 478 с.
13. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: почему он может значить больше, чем IQ. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 544 с.
14. Даниленко Л. І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітньому навчальному закладі: монографія. К.: Міленіум, 2004. 352 с.
15. Демчук В. С. Основи освітнього менеджменту. К.: Ленвіт, 2007. 263 с.

16. Дерев'янка С. П. Теоретико-методологічні аспекти цілеспрямованого розвитку емоційного інтелекту. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. Вип. 1. С. 12–15.
17. Діомідова Н. Ю. Теоретичні підходи до визначення емоційного інтелекту. *Науковий огляд*. 2015. Т. 4, № 14. URL: <http://oaji.net/articles/2015/797-1432124564.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).
18. Журавльова М. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/14.pdf.pdf (дата звернення: 21.10.2021).
19. Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю. Спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»: дис. докт. псих. наук Запоріжжя, 2012. 513 с.
20. Захарова М. Роль та функції емоцій. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: Хмельниц. нац. ун-т, 2011.
21. Ильин Е. Эмоции и чувства: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2018. 782 с.
22. Іванова Є. О. Психологічні умови розвитку емоційного інтелекту підлітків. *Український психологічний журнал*. 2017. № 2. С. 23–36.
23. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти. К.: Ніка-центр, 2010. 332 с.
24. Котик Т. М. Емоційний інтелект учителів початкової школи. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 23. С. 14–19.
25. Котик Т. М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навч.-метод. посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 192 с.

26. Люсин Д. Организация знаний об эмоциях: внутренняя структура категории «эмоция». *Познание, общество, развитие* / под ред. Д. В. Ушакова. Москва : Ин-т психологии РАН, 1996. С. 88–101.
27. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності : навч.-метод. посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 112 с.
28. Нова українська школа : концепція. *Міністерство освіти і науки України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 28.10.2021).
29. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник ДНУ. Серія : Педагогіка і психологія*. 2012. Т. 20, вип. 18, № 9/1. С. 116–123.
30. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномена, основні функції : монографія. Київ : Вища шк., 2003. 126 с.
31. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект як інтегральна особистісна властивість. *Практична психологія та соціальна робота*. 2008. № 9. С. 22–27.
32. Носенко Е. Л., Четвертак-Бурчак А. Г. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту». Дніпропетровськ : ДДУ, 2014. 73 с.
33. Опанасюк Е. Л. Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 Педагогічна та вікова психологія. Київ, 2017. 22 с.
34. Остапчук О. М. Управління школою як емоційно-інтелектуальною системою. URL: <https://cutt.ly/iuxQo8L> (дата звернення: 28.10.2021).
35. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
36. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. Київ : Каравела, 2012. 328 с.
37. Поліщук С. А. Вольовий розвиток дітей молодшого шкільного віку : навч. посібник. Суми: ВДТ «Університетська книга». 2005. 58 с.

38. Прахова С.А., Макаренко Н.М. Формування емоційного інтелекту як необхідної компетенції на шляху соціалізації дитини. *Psychological journal*. Volume 6, Issue 2, 2020. PP. 134-141.
39. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Законодавство України* : офіц. веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 18.10.2021).
40. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. *Законодавство України* : офіц. веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/463-20#Text> (дата звернення: 18.10.2021).
41. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12–16.
42. Сергиенко Е. А., Ветрова И. И. Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея и Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v. 2.0) : Руководство. Москва : Ин-т психологии РАН, 2010. 176 с.
43. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп : учеб. пособие. Москва : Изд-во Ин-та Психотерапии, 2005. 496 с.
44. Фич Л. Азбука эмоций – Эмоэнграмм. ЛитРес, 2015. 296 с.
45. Холмовская А. Б., Гаранян Н. Г. Культура, эмоции и психическое здоровье. *Вопросы психологии*. 1999. № 2. С. 61–74.
46. Шпак М. Емоційний інтелект у контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1. С. 282–288.
47. Шпак М. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці. *Психологічні перспективи*. 2017. № 29. С. 234–244.
48. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: учебно-методическое пособие. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. 88 с.

49. Юркевич В. С. Проблема эмоционального интеллекта. *Вестник практической психологии образования*. 2005. № 3. С. 4–10.
50. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): Technical Manual. Toronto. Canada : Multi-Health System, 1997. 216 p.
51. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *The handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace* / eds.: R. Bar-On, J. D. A. Parker. San Francisco : Jossey-Bass, 2000. pp. 363–388.
52. CASEL. History. URL: <https://casel.org/history/> (дата звернення: 15.10.2021).
53. Enhancing school-based prevention and youth development through coordinated social, emotional, and academic learning / M. T. Greenberg, R. P. Weissberg, M. U. O'Brien, J. E. Zins, etc. *American psychologist*. 2003. Vol. 58, No 6–7. P. 466–474.
54. Fried L. Emotion and motivation regulation strategy use in the middle school classroom. Perth : University of Western Australia, 2010.
55. Goleman D. Emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1995. 352 p.
56. Gottman J. M., DeClaire J. The heart of parenting: How to raise an emotionally intelligent child. Simon & Schuster, 1997. 240 p.
57. Mayer J.D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*. Vol.17, 1993
58. Olweus D. A. A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program. *Psychology, Crime & Law*. 2005. Vol. 11, No 4. P. 389–402.
59. Petrides K. V., Frederickson N., Furnham A. The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school. *Personality and individual differences*. 2004. Vol. 36(2). P. 277–293.

60. Saarni C. Emotional competence: How emotions and relationships become integrated. *Socio-emotional development. Nebraska symposium on motivation*. Lincoln : University of Nebraska Press, 1990. P. 115–161.
61. Salovey P., Meyer M. Emotional Intelligence. *Human Emotions. A Reader* / eds. J. Jenkins, K. Oatley, N. Stein. Malden, MA : Blackwell Publishers, 1998. P. 313–319.
62. The impact of enhancing students' social and emotional learning: a meta-analysis of school-based universal interventions / J. A. Durlak, R. P. Weissberg, A. B. Dymnicki, R. D. Taylor, K. Schellinger. *Child Development*. 2011. Vol. 82, No 1. P. 405–432.
63. The Positive Impact of Social and Emotional Learning for Kindergarten to Eighth-Grade Students: Findings from Three Scientific Reviews. Technical Report. / J. Payton, R. P. Weissberg, J. A. Durlak, A. B. Dymnicki, etc. 2008. URL: <http://www.mentalhealthpromotion.net/resources/packardes.pdf> (дата звернення: 15.10.2021).
64. The SEE Learning companion: Social, Emotional and Ethical Learning / Emory University. Atlanta : Center for Contemplative Science and Compassion-Based Ethics, 2019. URL: https://seelearning.emory.edu/sites/default/files/2019-04/SEE_Companion_March2019_v1%20%283%29.pdf (дата звернення: 15.10.2021).
65. Wechsler D. Non-intellective factors in general intelligence. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1943. Vol. 38. P. 101–103.
66. Wechsler D. The measurement and appraisal of adult intelligence. 4th ed. Williams & Wilkins Co, 1958. URL: <https://doi.org/10.1037/11167-000> (дата звернення: 15.10.2021).
67. Weissberg R. P., Durlak J. A., Domitrovich C. E., Gullotta T. P. Social and emotional learning: Past, present, and future. *Handbook of social and emotional learning: Research and practice* / eds.: J. A. Durlak, C. E. Domitrovich, R. P. Weissberg, T. P. Gullotta. The Guilford Press, 2015. P. 3–19.

68. Weissberg R. P., Shriver T. P., Bose S., DeFalco K. Creating a districtwide social development project. *Social and Emotional Learning*. 1997. Vol. 8(54). P. 37–39.
69. Zinsser K. How social-emotional learning standards differ by state. Publ. 24.07.2015. URL: <https://www.noodle.com/articles/how-social-emotional-learning-standards-differ-by-state> (дата звернення: 26.10.2021).
70. Zins J. E., Weissberg R. P., Wang M. C., Walberg, H. J. (Eds.). Building academic success on social and emotional learning: What does the research say? *Teachers College Press*. 2004

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати проєкту «На шляху до змін»

Мариуполь

НА ШЛЯХУ ДО
ЗМІН

**Палітра
емоцій**

**Впровадження соціально –
емоційного виховання в КЗ
«Мариупольська загальноосвітня
школа I-III ступенів № 26
Мариупольської міської ради
Донецької області»**

*Махсма В.В.,
Здобувач освітнього ступеня
магістра
Мариупольського державного
університету
Науковий керівник: Задорожна-
Княгницька Л.В.,
д. пед.н, доцент, завідувач
кафедри педагогіки та освіти
Мариупольського державного
університету*

**Кожній дитині – достойні і необхідні умови розвитку і
реалізації свого потенціалу для власного і
суспільного добра.**

**Мета проекту - створення освітнього простору, що
базується на дружній і емоційно-стабільній
атмосфері, яка буде сприяти успішній соціалізації
дітей, формування компетенцій успішної особистості.**

Кроки впровадження програми СЕВ адміністрацією установи:

- 1 Впровадження наскрізних ліній соціально-емоційного виховання в виховний і навчально-виховний процес.
- 2 Спрямована робота з батьками і громадськістю.
- 3 Підготовка персоналу школи до нових реалій.
- 4 Створення комфортних умов учасників навчально – виховного процесу.

The slide features a list of four steps for implementing the SEV program. To the left of the list is an illustration of three white 3D figures standing together, with one figure holding a book. The background is dark blue with decorative lightbulb icons at the top left.

3 ініціативи учнівського самоврядування були впроваджені:

- 1 Конкурс плакатів і відеороликів «Булінг – ганебне явище в суспільстві!»
- 2 Розроблено проєкт «Relax hub»
- 3 Розроблено проєкт «Do lab»

Строки реалізації проєкту: 2019 – 2023 гг.

Результати, що очікуються:

-
 • Активізація діяльності • підвищення ефективності управління • покращення іміджу школи
-
 • підвищення рівня професійних компетенцій педагогів • створення комфортних психолого-емоційних умов
-
 • Підвищення рівня навчальних досягнень учнів • створення ситуацій життєвого успіху • формування соціальної відповідальності учнів • формування емоційних, інтелектуальних та комунікативних компетенцій

Додаток Б

Анкета за програмою “Olweus” для учнів 5-11 класів

1. Наскільки тобі подобається у школі?
  - f) Дуже не подобається;
  - g) Не подобається;
  - h) Не можу визначитись;
  - i) Подобається;
  - j) Дуже подобається.
2. Ти хлопець чи дівчина?
  - a) Хлопець;
  - b) Дівчина.
3. Скільки хороших друзів у тебе є в класі?
  - a) Жодного;
  - b) Один хороший друг;
  - c) 2-3 хороших друзів;
  - d) 4-5 хороших друзів;
  - e) 6 та більше хороших друзів.
4. Як часто тобі доводилося переживати знущання над собою у школі за останні кілька місяців?
  - f) Наді мною не знущалися;
  - g) Один чи два рази;
  - h) 2-3 рази на місяць;
  - i) Приблизно раз на тиждень;
  - j) Декілька разів на тиждень.
5. Мені давали образливі прізвиська, насміхалися або дражнили так, що мене це зачіпало.
  - a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;
  - c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень.
6. Інші учні навмисно не залучали мене у спільні події, виключали мене зі свого кола друзів або повністю ігнорували мене.
  - a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;
  - c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень.
7. Мене штовхали, лупцювали, штурхали або навмисне залишали у закритому приміщенні.
  - a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;

- c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень.
8. Інші учні оббріхували мене або розпускали плітки з метою погіршити ставлення оточуючих до мене.
- a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;
  - c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень.
9. У мене забирали, пошкоджували речі або гроші.
- f) Такого не траплялося;
  - g) Траплялося раз або двічі;
  - h) 2-3 рази на місяць;
  - i) Приблизно раз на тиждень;
  - j) Декілька разів на тиждень.
10. Мене залякували або примушували робити речі, які я не хочу.
- k) Такого не траплялося;
  - l) Траплялося раз або двічі;
  - m) 2-3 рази на місяць;
  - n) Приблизно раз на тиждень;
  - o) Декілька разів на тиждень.
11. З мене знущалися, насміхаючись над моєю расою або кольором шкіри.
- p) Такого не траплялося;
  - q) Траплялося раз або двічі;
  - r) 2-3 рази на місяць;
  - s) Приблизно раз на тиждень;
  - t) Декілька разів на тиждень.
12. З мене знущалися, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести с сексуальним підтекстом.
- u) Такого не траплялося;
  - v) Траплялося раз або двічі;
  - w) 2-3 рази на місяць;
  - x) Приблизно раз на тиждень;
  - y) Декілька разів на тиждень.
13. З мене знущалися, застосовуючи телефон або комп'ютер для передавання злих або образливих повідомлень, картинок, дзвінків та повідомлень інших форматів.
- a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;
  - c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень
14. Якщо з тебе знущалися по телефону або через інтернет, то як це

- відбувалося?
- a) Тільки по телефону;
  - b) Тільки через інтернет;
  - c) Обидва варіанти.
15. Наді мною знущалися іншим чином.
- a) Такого не траплялося;
  - b) Траплялося раз або двічі;
  - c) 2-3 рази на місяць;
  - d) Приблизно раз на тиждень;
  - e) Декілька разів на тиждень
16. У якому(их) класі(ах) вчатьс я учні, які знущалися над тобою?
- a) У моєму класі;
  - b) У іншому класі з моєї паралелі;
  - c) У старших класах;
  - d) У молодших класах;
  - e) У різних класах.
17. Як часто хтось із вчителів або дорослих намагається втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі?
- a) Майже ніколи;
  - b) Рідко;
  - c) Іноді;
  - d) Часто;
  - e) Майже завжди.
18. Як часто інші учні намагаються втрутитись та зупинити це, якщо над учнем знущаються у школі?
- a) Майже ніколи;
  - b) Рідко;
  - c) Іноді;
  - d) Часто;
  - e) Майже завжди.
19. Коли ти бачиш, що знущаються над учнем твого віку, що ти думаєш або відчуваєш?
- a) Напевне, вони того заслуговують;
  - b) Не дуже їм співчуваю;
  - c) У деякій мірі співчуваю їм;
  - d) Дуже співчуваю та прагну допомогти.
20. Я забирав(ла), псував(ла) чийсь речі або гроші.
- a. Такого не траплялося;
  - b. Траплялося раз або двічі;
  - c. 2-3 рази на місяць;
  - d. Приблизно раз на тиждень;
  - e. Декілька разів на тиждень.
21. Я надсилав(ла) злі або образливі повідомлення, картинки, телефонував(ла) або інакше використовував(ла) телефон або

комп'ютер.

- a) Такого не траплялося;
- b) Траплялося раз або двічі;
- c) 2-3 рази на місяць;
- d) Приблизно раз на тиждень;
- e) Декілька разів на тиждень

22. Загалом, як, на твою думку, твій класний керівник вплинув на припинення знущань в класі протягом останніх місяців?

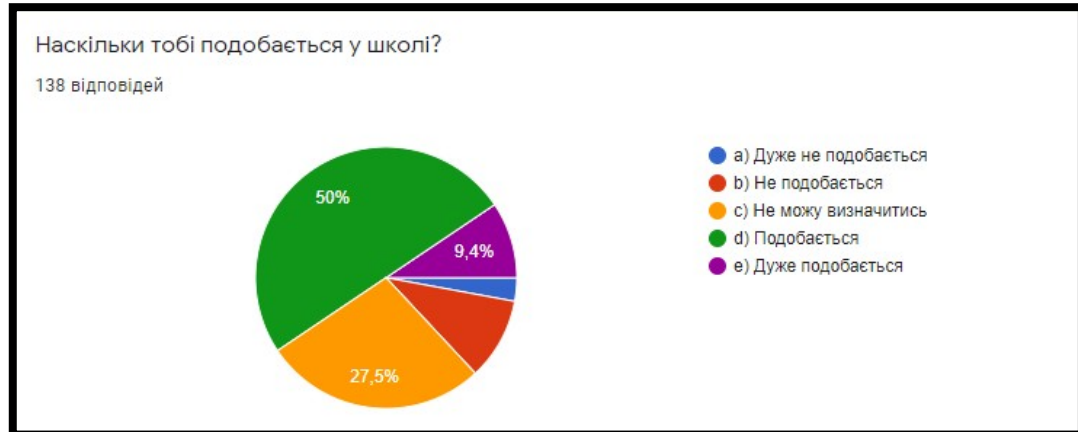
- a) Дуже мало або ніяк;
- b) Досить мало;
- c) В деякій мірі вплинув;
- d) Добре вплинув;
- e) Дуже добре вплинув.

23. Як би ти себе описав(ла)?

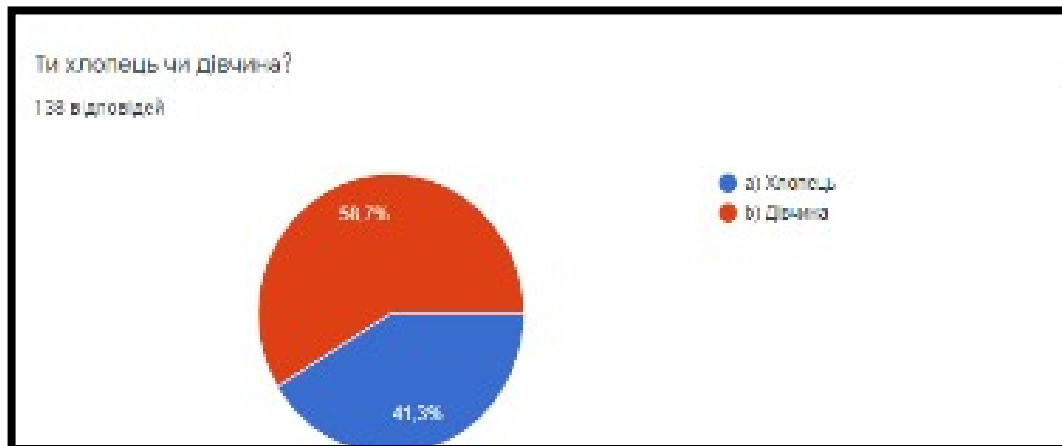

Додаток В

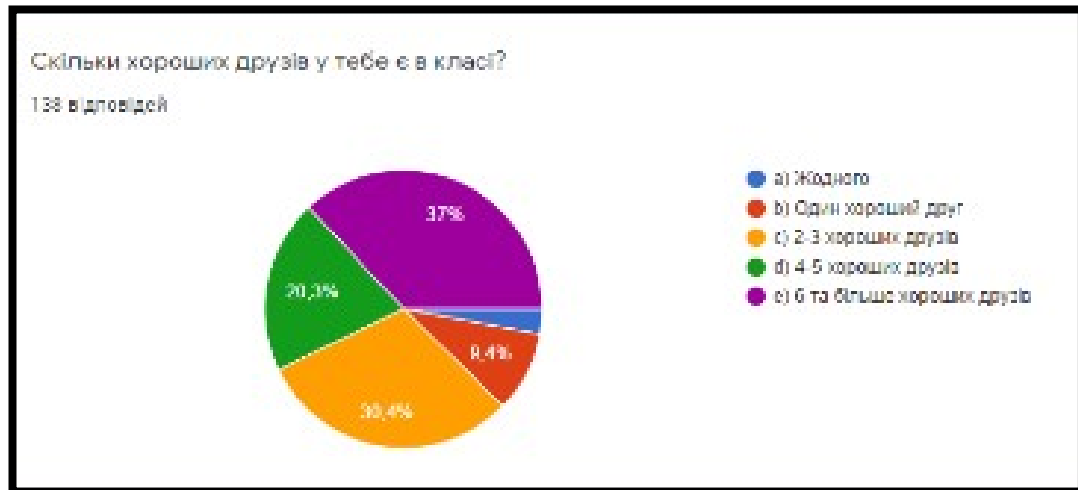
Результати анкет за програмою “Olweus” для учнів 5-11 класів.

Відповіді учнів на результати анкети питання 1.

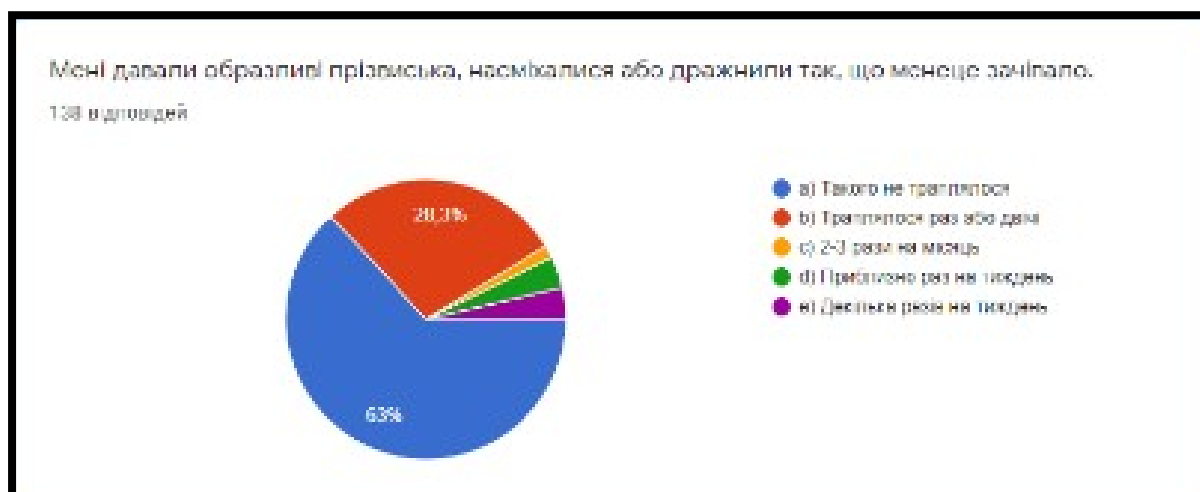
Відповіді учнів на результати анкети питання 2.

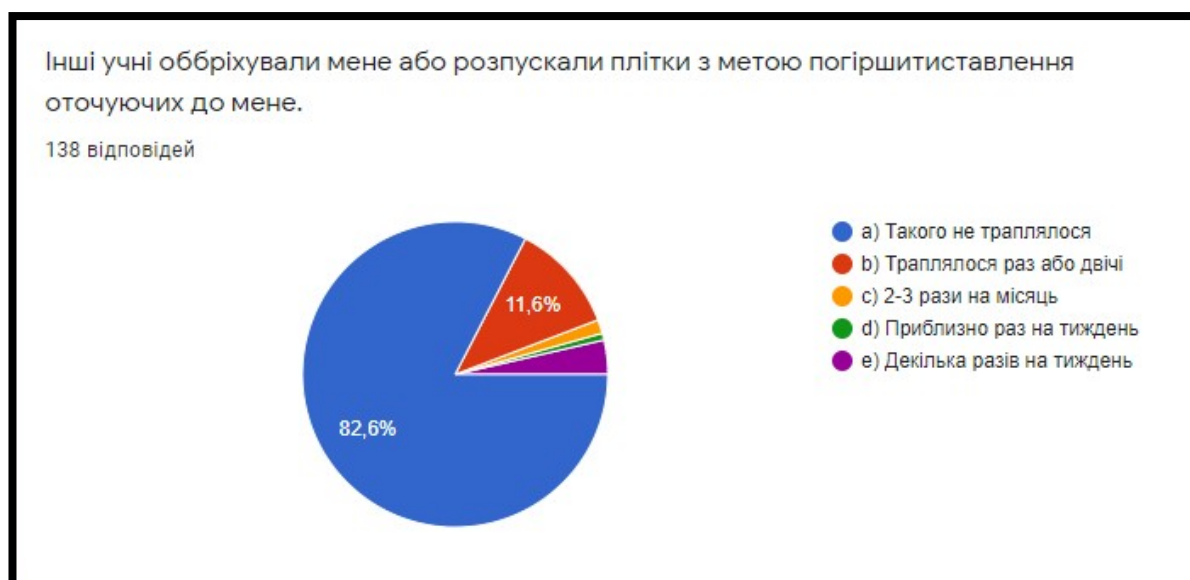
Відповіді учнів на результати анкети питання 3.

Відповіді учнів на результати анкети питання 4.

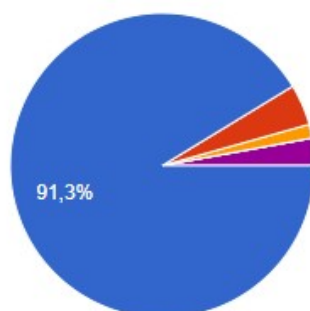
Відповіді учнів на результати анкети питання 5.

Відповіді учнів на результати анкети питання 6.

Мене штовхали, лупцювали, штурхали або навмисне залишали у закритому приміщенні.

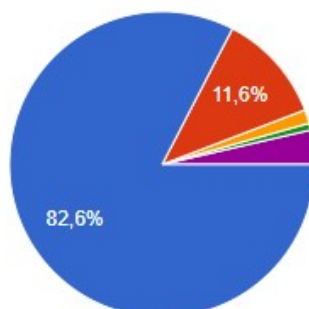
138 відповідей

- а) Такого не траплялося
- б) Траплялося раз або двічі
- в) 2-3 рази на місяць
- г) Приблизно раз на тиждень
- д) Декілька разів на тиждень

Інші учні оббрівували мене або розпускали плітки з метою погіршити ставлення оточуючих до мене.

138 відповідей

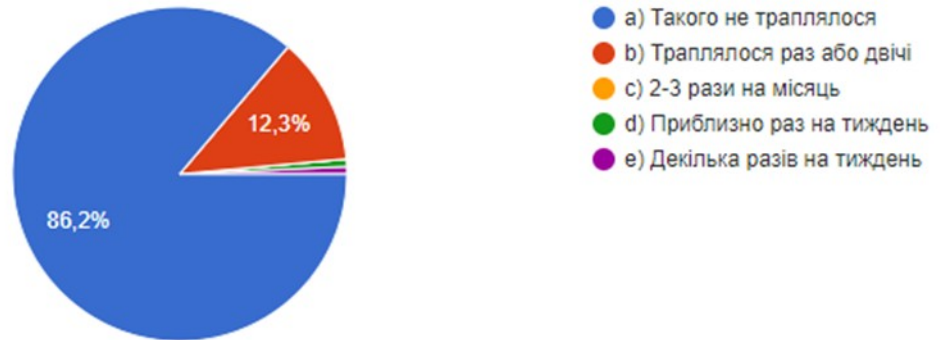
- а) Такого не траплялося
- б) Траплялося раз або двічі
- в) 2-3 рази на місяць
- г) Приблизно раз на тиждень
- д) Декілька разів на тиждень

Відповіді учнів на результати анкети питання 7.

Відповіді учнів на результати анкети питання 8.

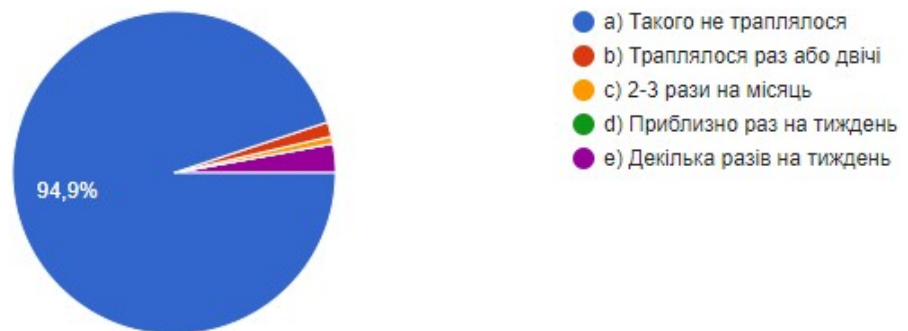
У мене забирали, пошкоджували речі або гроші.

138 відповідей

Мене залякували або примушували робити речі, які я не хочу.

138 відповідей

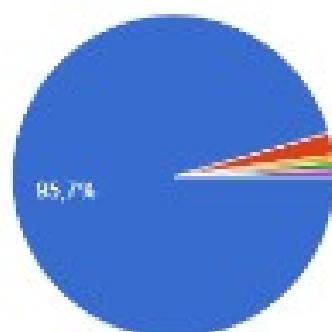

Відповіді учнів на результати анкети питання 9.

Відповіді учнів на результати анкети питання 10.

З мене знущалися, насміхаючись над моєю расою або кольором шкіри.

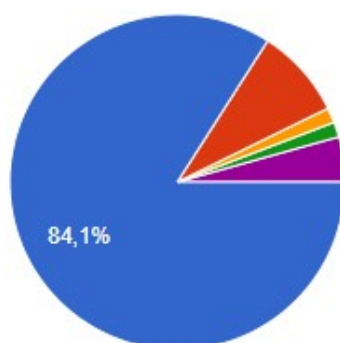
138 відповідей

- а) Такого не траплялося
- б) Траплялося раз або двічі
- в) 2-3 рази на місяць
- г) Приблизно раз на тиждень
- е) Деякі рази на тиждень

З мене знущалися, використовуючи образливі прізвиська, насмішки або жести з сексуальним підтекстом.

138 відповідей

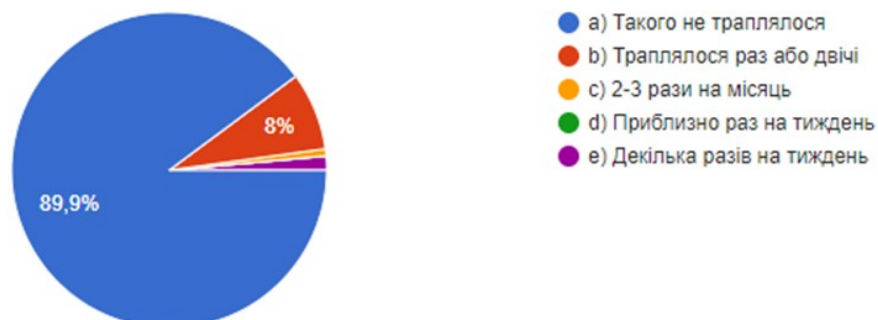
- а) Такого не траплялося
- б) Траплялося раз або двічі
- в) 2-3 рази на місяць
- г) Приблизно раз на тиждень
- е) Деякі рази на тиждень

Відповіді учнів на результати анкети питання 11.

Відповіді учнів на результати анкети питання 12.

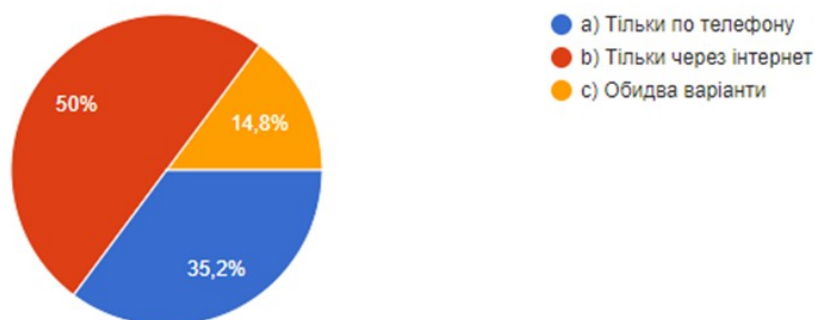
З мене знущалися, застосовуючи телефон або комп'ютер для передавання злих або образливих повідомлень, картинок, дзвінків та повідомлень інших форматів.

138 відповідей

Якщо з тебе знущалися по телефону або через інтернет, то як це відбувалося?

54 відповіді

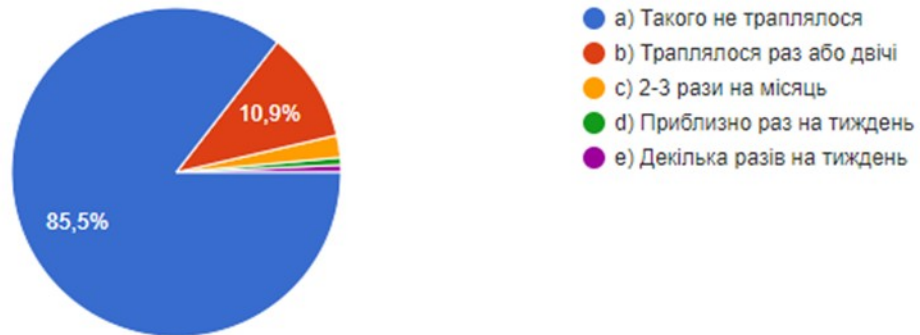

Відповіді учнів на результати анкети питання 13.

Відповіді учнів на результати анкети питання 14.

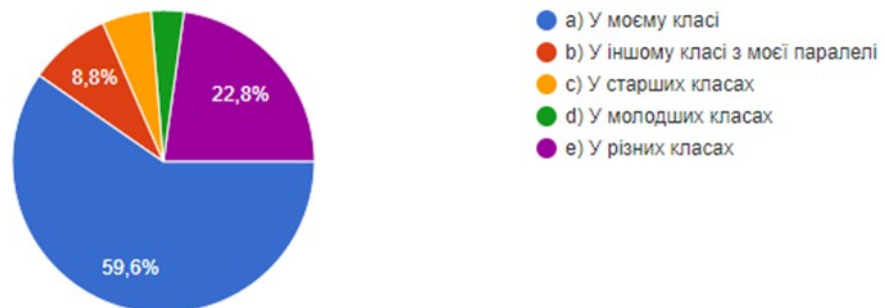
Наді мною знущалися іншим чином.

138 відповідей

У якому(их) класі(ах) вчатьс я учні, які знущалися над тобою?

57 відповідей

Відповіді учнів на результати анкети питання 15.

Відповіді учнів на результати анкети питання 16.

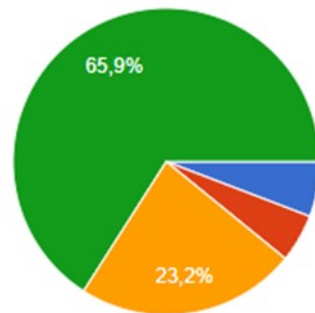

Відповіді учнів на результати анкети питання 17.

Відповіді учнів на результати анкети питання 18.

Коли ти бачиш, що знушаються над учнем твого віку, що ти думаєш або відчуваєш?

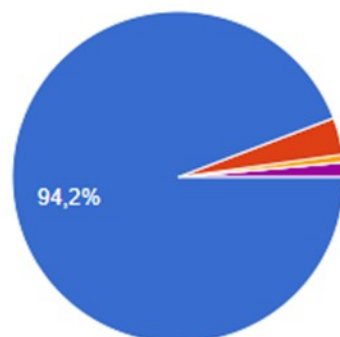
138 відповідей

- a) Напевне, вони того заслуговують
- b) Не дуже їм співчуваю
- c) У деякій мірі співчуваю їм
- d) Дуже співчуваю та прагну допомогти

Я забирав(ла), псував(ла) чиїсь речі або гроші.

138 відповідей

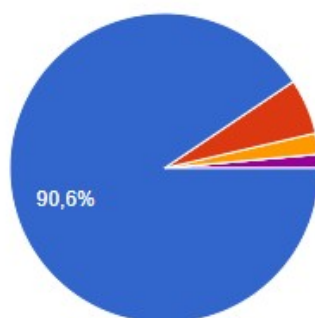
- a) Такого не траплялося
- b) Траплялося раз або двічі
- c) 2-3 рази на місяць
- d) Приблизно раз на тиждень
- e) Декілька разів на тиждень

Відповіді учнів на результати анкети питання 19.

Відповіді учнів на результати анкети питання 20.

Я надсилав(ла) злі або образливі повідомлення, картинки, телефонував(ла) або інакше використовував(ла) телефон або комп'ютер.

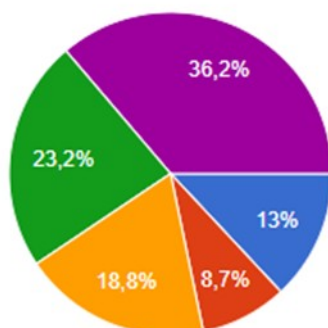
138 відповідей

- f) Такого не траплялося
- g) Траплялося раз або двічі
- h) 2-3 рази на місяць
- i) Приблизно раз на тиждень
- j) Декілька разів на тиждень

Загалом, як, на твою думку, твій класний керівник вплинув на припинення знущань в класі протягом останніх місяців?

138 відповідей

- a) Дуже мало або ніяк
- b) Досить мало
- c) В деякій мірі вплинув
- d) Добре вплинув
- e) Дуже добре вплинув

Відповіді учнів на результати анкети питання 21.

Відповіді учнів на результати анкети питання 22.

